

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2

(Суми, 17 квітня 2015 року)

Суми
2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми), канд. іст. наук;
Король С. М. (Суми), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми), канд. наук з держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми), д-р філософ. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
юридичного факультету Сумського державного університету
(протокол № 8 від 02.04.2015 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія,
проблеми, перспективи** : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2 част.
(Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов,
С. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – Ч. 2. – 69 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів,
студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках
III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні
процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи»
(Посвідчення УкрІНТЕІ № 758 від 12 грудня 2014 р.), присвяченої
актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯПОНІЇ

У кожній державі своє («внутрішнє») навколишнє середовище. Держава здійснює його охорону, визначаючи стандарти екологічно доцільної поведінки через систему принципів, з якими повинна узгоджуватися політика в галузі навколишнього середовища та (або) сукупність конкретних правил.

Люди прагнуть призупинити розпочату екологічну кризу, встановити розумні взаємини між природою та суспільством і підтримувати їх у контексті складання правил і визначення норм обов'язкового характеру. Останнє стає найбільш ефективним як в плані визначення стандартів можливої або дійсно правильної взаємодії людини і природи (національний рівень), так і в плані формування політики держав у галузі охорони навколишнього середовища (національний і міжнародний рівні).

У Японії гостро стоїть проблема охорони природи від шкоди, що завдається інтенсивною господарською діяльністю. Особливої актуальності набула боротьба проти погіршення стану навколишнього середовища (який отримав в японських засобах масової інформації та науковій літературі найменування «*когай*») в результаті насамперед забруднення землі, водою і атмосфери виробничими і побутовими відходами, а також поширення шуму, вібрації і т.д. На рубежі 1960-70-х рр., внаслідок структурних диспропорцій розвитку японської економіки в попередні роки, ці явища досягли масштабів загальнонаціональної екологічної кризи, ставши однією з найгостріших соціальних проблем. У 1970 р. тільки економічний збиток від забруднення склав близько 6100 млрд. ієн. Серед жителів найбільш екологічно неблагополучних районів набули поширення специфічні захворювання, викликані забрудненням навколишнього середовища – «хвороба Мінамата», «астма Йоккаїті», «хвороба ітай-ітай».

Під тиском громадськості японський уряд прийняв невідкладні заходи щодо поліпшення екологічної ситуації в країні. З кінця 1960-х – початку 1970-х рр. охорона навколишнього середовища виділилася в самостійний напрям державної політики, перетворившись згодом на невід'ємну частину регулювання економіки.

У першій половині 70-х рр. були закладені організаційно-правова, фінансова, матеріальна та науково-технічна основи охорони навколишнього середовища в Японії. Природоохоронне законодавство цієї країни нині включає Основний закон про охорону навколишнього середовища (1970 р.), більше 30 інших загальнодержавних законів, що регулюють різні сторони екологічної діяльності, а також велику кількість нормативних актів місцевих органів влади. Була створена ціла система природоохоронних органів на чолі з Управлінням з питань навколишнього середовища, що функціонує на правах міністерства (в подальшому і стало міністерством).

На тлі розпочатої після нафтової кризи 1973 р. структурної перебудови економіки поєднання цього принципу фінансової відповідальності за екологічні злочини і законодавчо-нормативного регулювання екологічної сфери дало досить відчутні позитивні результати в більшості країн Заходу. Особливо успіхи в цій галузі були помітні в Японії, де вдалося в досить стислі терміни впоратися з найбільш кричущими проявами екологічної кризи. Специфікою японського законодавства у сфері екології є поєднання прямих законодавчо-нормативних актів і заходів непрямого фінансового регулювання, що виявляються в системі пільгового оподаткування та державних субсидій відносно компаній, що виконують екологічні нормативи. Велику роль грав також принцип «*збруднювач платить*» (*Polluter Pay Principle – PPP*), відповідно до якого витрати несе компанія-збруднювач. Саме ці заходи дозволили країні в досить стислі терміни впоратися з найбільш кричущими проявами екологічної кризи.

Продовженням цього тренда стало прийняття парламентом в 1993 р. Основного закону про екологію. Закон не обмежувався декларацією принципів, а містив конкретне керівництво до розгортання цілеспрямованої систематичної діяльності по збереженню навколишнього середовища на тривалу перспективу. У числі іншого закон накладав на уряд зобов'язання з підготовки та реалізації Основного екологічного плану з метою комплексного розвитку політики збереження навколишнього середовища в національному масштабі.

Важливою особливістю Основного закону про екологію стало те, що він визначав державну стратегію не тільки на національному, але й регіональному та глобальному рівні. Саме в цьому законі вперше було дано визначення поняттю «*глобальне збереження довкілля*», яке визначалося як глобального завдання, що вимагає

«активного розвитку міжнародного співробітництва у справі збереження навколишнього середовища». «Блакитна книга по дипломатії» за 2004 рік виділяє наступні чинники забезпечення національної безпеки країни: забезпечення водними ресурсами, протистояння глобальним проблемам навколишнього середовища і потепління клімату, запобігання катастроф, припинення транснаціональної злочинності та дотримання прав людини.

Подібних поглядів дотримувалося і керівництво країни на чолі з прем'єр-міністром Ю.Хатояма. Домагаючись втілення в життя Ініціативи Хатояма, метою якої було надання допомоги країнам, що розвиваються в справі зниження викидів парникових газів, Японія прагнула активно виконувати роль «моста» між розвиненими країнами та країнами, вносячи свій внесок у побудову «низьковуглецевого суспільства». Задля досягнення цієї мети були заплановані дії в рамках ініціативи, що отримала назву «Виклик - 25», яка була націлена на збереження природи планети Земля та Японії і їх передачу наступним поколінням.

Відносини у галузі охорони навколишнього середовища - це та сфера, де можливо в часі відсунути остаточне руйнування. Люди прагнуть призупинити розпочату екологічну кризу, встановити розумні взаємини між природою та суспільством і підтримувати їх у контексті складання правил і визначення норм обов'язкового характеру.

1. Данилова В.И. Экологическая безопасность во внешнеполитическом курсе Японии: исторические аспекты [Електронний ресурс] / В.И.Данилова. – Режим доступу: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=460&Itemid=70.

2. Охрана окружающей среды и национальные парки Японии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://today-japan.ru/protection.html>.

3. Соколова Н.А. Правовое регулирование как средство решения международных экологических проблем [Електронний ресурс] / Н.А.Соколова // Сибирский Юридический Вестник. – 2001. – № 1. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116999>.

**АНТИРАДЯНСЬКА ПРОПАГАНДА НА СТОРІНКАХ
ОКУПАЦІЙНИХ ВИДАНЬ СУМЩИНИ (1941-1943 рр.)***

Інформаційні війни починають грати все більшу роль у часи нинішнього постіндустріального інформаційного суспільства і бурхливого розвитку телебачення, засобів комунікації та комп'ютерних технологій. У цих умовах зростає ефективність війни такого роду, яка починає замінювати фізичне протистояння або передує йому в якості головної фази. З огляду на це, важливого значення набуває вивчення питання ідеологічної та психологічної боротьби у минулому, особливо за такого визначального періоду в історії України і світу, як Друга світова війна.

Довгий час науковці обминали тему нацистської ідеологічної обробки населення окупованих німцями територій, або ж розкривали її у руслі офіційного тоді марксистсько-ленінського підходу. З іншого боку, за радянської доби доступ до окупаційних ЗМІ в архівах було обмежено, що робило майже неможливим вивчення зазначеної теми. За часів незалежності вченими було приділено значну увагу матеріалам з цієї проблематики, які зберігаються у центральних архівах, але все ж залишається потреба в аналогічних дослідженнях на регіональному рівні.

Відразу після захоплення Сумської області у вересні-жовтні 1941 р. німці разом з формуванням окупаційних органів адміністрації доклали зусиль і до створення підконтрольних їм газет у Сумах, Конотопі, Охтирці, Ромнах, Шостці, Лебедині та Путивлі.

Головним завданням цих видань була участь у створенні інформаційного простору на окупованій території, через який можна було б проводити системну агітаційно-пропагандистську роботу серед місцевого населення. Це було необхідно для того, щоб воно не чинило опору окупації та економічній експлуатації захопленої території, а навпаки співробітничало з німецькою стороною.

З німецької сторони випуск газет у військовій зоні України, до якої входила і Сумщина, контролював відділ (батальйон) пропаганди *U* (Україна). Внизу останньої сторінки більшості газетних номерів розміщувався напис німецькою мовою про дозвіл коменданта міста або ортскоменданта на друк – «*Mit Genehmigung des Stadtkommandanten*» («*Mit Genehmigung des Ortskommandanten*»).

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Пізніше його замінила літерна нумерація *U4*, *U5* або *U6*, що позначала команду пропаганди зі складу відділу (батальйону) пропаганди *U*, яка саме в цей час відповідала за відповідне видання.

Досліджувані окупаційні газети випускалися з кінця 1941 р. – початку 1942 р. до кінця серпня 1943 р., коли лінія фронту перемістилася на територію Сумщини.

Зазвичай, виходили газети один-два рази на тиждень. Лише «*Сумський вісник*» протягом 1942 р. виходив частіше. Тираж цих засобів масової інформації коливався від 700 («*Лебединський вісник*» навесні 1942 р.) до 30 тисяч примірників («*Сумський вісник*» у другій половині 1942 р.) і, очевидно, багато в чому залежав від технічних можливостей друку та наявності матеріалів.

Назви для деяких видань було взято ті ж, під якими виходили газети у містах Сумщини під час Української революції 1917-1920 рр. (наприклад, «*Сумський вісник*» та роменське «*Відродження*»). Очевидно, це робилося свідомо для того, щоб продовжити традицію тих видань і провести історичну паралель з часом визвольних змагань і боротьби проти більшовиків.

До роботи в редакціях активно залучалися представники української інтелігенції з націоналістичними та антикомуністичними переконаннями, особливо у перші місяці окупації.

Найбільш яскраво у пресі Сумщини того періоду була представлена антирадянська пропаганда. Німці прагнули повністю демонізувати комуністичний режим в очах людей, викриваючи його людиноненависницьку криваву сутність.

Особливо акцентувалася увага на темі голоду 1932-1933 рр. Це певним чином співвідноситься з додатковими директивами рейхсміністра східних окупованих територій А.Розенберга щодо ведення пропаганди в Україні від 16 грудня 1942 р., які дають настанову: «*Необхідно розбудити спогади про голодомор мільйонів, про двадцятирічну безперервну боротьбу більшовиків проти українських селян, які були колись свідомими власниками*» [1].

Спочатку про Голодомор писали у відверто емоційній формі і не ризикували робити оцінку загальної кількості померлих від голоду, або ж без жодних аргументів називали цифру у більше 8 млн. загиблих [2]. Дещо пізніше увазі читачів «*Сумського вісника*» пропонувалася стаття «*Запам'ятайте страшні цифри! (Правда про голод на Україні в 1932-1933 рр.)*», що була передрукована з берлінської газети «*Голос*», де невідомий автор, посилаючись на відповідні офіційні радянські статистичні дані, доводить виключно штучний характер цієї трагедії і зазначає:

«...в кінці 1932 року в Україні загинуло з голоду 1504600 душ, а в першій половині 1933 року 3317000». Сукупна кількість загиблих під час Голодомору, за наведеними у статті підрахунками, дорівнює 4,8-5 мільйонів осіб. Щоб показати масштаби тих подій наводяться такі цифри: *«Під час світової війни щодня було близько 6800 убитих, в Україні помирало за день близько 23000 людей. Це майже 1000 щогодини, 17 щохвилини – кожні 3,5 секунди вмирала людина»* [3].

Сумщина, населення якої значною мірою постраждало у 1920-1930-х рр., дала багатий матеріал для антирадянських статей та оповідань, що друкувалися на сторінках місцевих газети. Так, ми можемо читати про жахливі факти нелюдського поводження з селянами під час розкуркулення, зокрема подробиці жорстокого вбивства селянина у одному селі Штепівського району: *«Комнезамівці забрали все майно, господарство розтягли. Шукали хліба, грошей, але не знайшли, переривши навіть підлогу в хаті. По-звірячому поводитися із сім'єю, розділи її. Один із зграї розбійників побачив добрі чоботи на Ш. Поваливши на землю, головорізи на очах сім'ї почали топтатись по грудях батька... Через деякий час він помер»* [4].

Болючою темою була і репресивна радянська політика. Зазначалося, що лише в Сумах було заарештовано чи допитано більш, ніж десять тисяч громадян [5]. Також згадувалося про жахливі умови перебування ув'язнених: *«П.Мільченко... розповідає нам, що коли його кинули в камеру (це було клятого 1938 року), то хоч вона була розрахована на 20-25 чоловік, там було 200 в'язнів»* [6].

В одній зі статей про курйозні факти переслідування громадян радянською владою з найменшого приводу розповідається: *«Інженер Цюх втратив роботу в тому ж технікумі [Сумський машинобудівний технікум – В.К., А.К.] через те, що на запитання студентів докладно пояснив їм природу безбілкових набряків. В домі повішеного непристойно згадувати про шворку, а в 1933 році цих самих набряків з голоду було багатенько»* [7].

Художні твори, що розміщувалися в окупаційних виданнях, однозначно мали ідеологічний підтекст і частіше за все торкалися теми нищення пересічної простої людини, її життя і особистого щастя, безжальною радянською тоталітарною системою. Наприклад, в оповіданні *«Над кручею»* М.Мартиненка у газеті *«Сумський вісник»* розповідається про арешт та розстріл органами НКВС молодого інженера, якого звинуватили у *«економічній контрреволюції»* після виникнення на виробництві надзвичайної

ситуації з суто технічних причин. Вагітну дружину розстріляного звільнили з роботи і виселили з квартири. Закінчується оповідання словами вдови до свого немовляти: «А коли підростеш, я навчу тебе не лише любити, а й ненавидіти» [8].

У досліджуваних газетах друкувалися матеріали, які розповідали про життя в'язнів сталінських таборів серед вічної мерзлоти півночі, про їх страждання від холоду, недоїдання, хвороб та непосильної праці [9].

Публікувалася інформація щодо розкопаних масових поховань жертв НКВС у Катині [10], Вінниці та Одесі [11]. Кількість знайдених тут загиблих оцінювалася німцями у десятки тисяч осіб.

ВІДРОДЖЕННЯ

Орган Роменського Магістрату

№ 4 (14) 13 січня, 1942 року. Виходить у вівторок та в п'ятницю. Рік видання I.

Повідомлення Головного Командування Німецьких Збройних Сил

Головна Квартира Фюрера, 9 січня, 1942 року

На середньому і північному фронту йдуть важкі бої. На середньому фронту німецькі частини відбили атаки ворога, знищивши три батальйони червоноармійців. На північному фронту, не далі від міста Арена, фінські війська успішно

Англія не схвалює більшовицьких методів боротьби

Англійська газета «Таймс» опублікувала статтю з підписом «Підпис» про злиденність вступленої армією ворога, що прагне прийти на її підмогу. Але газета «Таймс» не схвалює цей метод боротьби з ворогом, бо коли б отступили війська в Манди, чи

Іудейство за Сталіним

Немає в світі народу, у якого родинам зв'язано руки так міцно, як у іудеїв. Жидівська «міжродна» ідеологія сувільного з ариєвським родилом і його родом не має. Ці останні свідомо підтримують свої родинні відношення, які особливо яскраво виявляються в бліді. Ієродичні почуття: близькі до самопожертви, але вони ніколи не виявляють особистості самостійності.

У іудеїв же навпаки: ці почуття особливо виявляються в боротьбі за добробут членів сім'ї. Варто влаштуватися лише одному, як всі сім'я одержить теплі місця.

Ця сімейність ми бачили зороб'язаних тій величезній кількості жидів, які працювали у всіх відповідальних постах.

Найкраще це можна продемонструвати на прикладі

5. Рейза Каганович—була членом правління «Червоно-Масовської машинобудівної індустрії». 6. С. М. Каганович— голова ради текстильної індустрії. 7. В. М. Каганович—був головою промисловості військового обладнання. 8, 9 і 10—три сестри Кагановичів заклали тепловий завод.

Друга ліній династії Кагановичів: 11. Гольдман—інженерний директор текстильної фабрики. 12. Далеко дружина Кагановича—шеф відділу постачання.

Ціна, скільки коштувало утримання цієї династії радянському народові. Це легко уявити, коли пригадаємо до уваги, що місячні зарплати одного незначного Кагановича № 6 в 1934 році перевищували 8 000 карбованців. Патріарх мішувачів

завоює собі, наприклад, як ЧК творить розправу в першому літньому льоду. Династия, багачем добре знайома в янтарі-Лубянка. Не було більше царських офіцерів і помічників, і свої жертви НКВС аншлюзувалих колах армії і навіть серед членів партії.

Ці люди копалися страшною назвою—«ворог народу».

Епоха Ігуди

В 1934 році наркомом внутрішніх справ ставився Ігуда Ягуда. З самого початку існування ЧК жиди займали в ній найважливіші посади. Але в часи Ігуди комісаріат внутрішніх справ переформовує в діяльність революційно-жандармерії. П'ятиріччя ставив династії своїм політичним завданням.

Передовиця газети «Відродження» (Ромни) за 13 січня 1942 р.

Війна представлялася нацистами як вимушений превентивний акт проти неминучого нападу жорстокого сталінського режиму на Європу. Наводилися наступні слова з виступу Адольфа Гітлера: «...в той час, коли я розпочав перебудову Німеччини, большевизм вже 10 років вів планомерне озброєння в дійсно велетенському обсязі, з єдиною метою нападу на Європу. Що сталося б з німецьким народом та з Європою, якби нові німецькі озброєні сили 22 червня 1941р., в останню хвилину не стали щитом, врятувавши Європу» [12]. Провина за напад на Радянський Союз повністю покладалася на радянську сторону.

Як про доказ повідомлялося про захоплену таємну штабну карту з планами військових операцій РСЧА проти Німеччини, що датована квітнем 1941 р. [13].

Розповідалося і про нібито звирячі вбивства німецьких військовополонених червоноармійцями під керівництвом комісарів: *«В кількох був розтрощений череп. В десятих солдатів велосипедного загону були вирізані очі й язика»* [14]. Як повідомлялося нацистською пропагандою, червоні командири під час відступу розстрілюють і своїх же поранених, щоб ті не попали в полон до німців. Натомість, як наголошувалося, німецьке командування цінує кожного свого вояка і завжди за будь-яку ціну намагається врятувати його [15].

Знаходили місце на шпальтах окупаційних газет і статті про негативні соціальні, культурні і моральні зміни, до яких спричинила радянська політика. Більшовики звинувачувалися у знищенні духовності й руйнуванні традиційної моделі родини. Як зазначалося, виховання дітей та підлітків не батьками, а дитячими та молодіжними комуністичними організаціями, призводило до того, що вони ставали чужими своїй родині, відмовлялися від авторитету батьків і ставали *«слухняним зряддям в руках більшовизму»*, яке зведене до тваринного стану [16]. На погляд авторів публікацій, ту саму мету мало й сприяння статевої розгнужданості серед молоді. Згадувалася активна діяльність Олександри Коллонтай, яка нібито своїми доповідями, творами, законодавчими ініціативами і власним прикладом схилила жінок до сексуальної розбещеності [17].

З антибільшовицькою пропагандою були тісно пов'язані і антисемітські публікації. На сторінках окупаційної преси постійно підкреслювався зв'язок комуністичної ідеології з єврейством. Стверджувалося, що *«...жид Маркс спотворив велику ідею соціалізму та змінив її у забріхану фразу, приманливу для глухих, а корисну для жидів...»* [18].

Також вказувалося на дуже велику кількість євреїв серед керівників і функціонерів радянської влади: *«Починаючи з секретарів і казначей, бухгалтерів і рахівників, до розмальованих секретарш і екстравагантних машиністок, весь державний, партійний і міський апарат був насичений до крайності крющкуватими представниками нового большевистського дворянства. Майже всі слідчі НКВД були жиди»* [19]. Стверджувалося, що у Радянському Союзі євреї мали рівень життя вищий, ніж представники інших народів, і крім кращої

роботи [20] отримували ще й краще і комфортніше житло [21]. За логікою нацистської пропаганди, усі злочиння більшовиків у країні чинилися з єврейської ініціативи.

Отже, читачам постійно нагадували про злочини радянської влади і підкреслювали, що людське життя для більшовицького режиму не має жодної цінності. Стверджувалась думка, що комуністичні ідеологи та лідери вважали підконтрольне їм населення лише як матеріал для грандіозного божевільного експерименту, видуманого євреями. Ця антибільшовицька ідеологічна обробка, як очікували нацисти, мала спонукати місцевих жителів до співпраці з німцями у боротьбі проти комуністів та СРСР. Але необхідно зазначити, що гнівно критикуючи радянську тоталітарну систему, гітлерівці жодним чином не згадували, що їхній власний тоталітаризм має не менше тих самих гріхів, але, звісно, у іншій формі та проявах.

1. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т.3 / Упоряд. В.М.Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. – С. 38.

2. Сумський вісник. – 1941. – 19 жовтня. – С. 1.

3. Там само. – 1943. – 24 січня. – С. 3.

4. Там само. – 1941. – 13 листопада. – С. 1.

5. Там само. – 1942. – 1 січня. – С. 4.

6. Там само. – 1941. – 11 грудня. – С. 4.

7. Там само. – 1941. – 16 листопада. – С. 1.

8. Там само. – 1942. – 14 жовтня. – С. 4.

9. Голос Охтирщини. – 1942. – 30 липня. – С. 3.

10. Сумской вестник. – 1943. – 7 мая. – С. 3.

11. Сумський вісник. – 1943. – 18 липня. – С. 1.

12. Відродження. – 1943. – 20 квітня. – С. 1.

13. Сумський вісник. – 1942. – 18 січня. – С. 1.

14. Там само. – 1942. – 23 жовтня. – С. 1.

15. Там само. – 1942. – 20 листопада. – С. 1.; Там само. – 1942. – 18 вересня. – С. 3.

16. Там само. – 1942. – 18 грудня. – С. 2.

17. Там само. – 1942. – 1 листопада. – С. 4.

18. Там само. – 1942. – 14 січня. – С. 2.

19. Новий час. – 1942. – №9(28). – С. 2.

20. Сумський вісник. – 1942. – 21 січня. – С. 1.

21. Там само. – 1941. – 7 грудня. – С. 2.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЄВРОРЕГІОНІВ ЯК ФОРМИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ ТА УКРАЇНІ

Процес створення єврорегіонів у Західній Європі розпочався після Другої світової війни й мав на меті активізацію соціально-економічного розвитку територій, що належали до єврорегіональних об'єднань. Діяльність єврорегіонів розглядалась у країнах Західної Європи як спосіб побудови нового економічного й суспільного порядку, активізації участі в процесах європейської інтеграції територій провінційного та муніципального рівнів [1, с. 108].

Перший єврорегіон з'явився на кордоні Німеччини та Нідерландів у 1958 р. під назвою «*EUREGIO*». Взагалі саме поняття єврорегіон походить від англійського слова «*Euroregion*» і являє собою європейську форму міжнародної інтеграції, що базується на тісному співробітництві двох чи більше територіальних утворень, що знаходяться у прикордонних районах сусідніх держав Європи [2, с. 17].

Єврорегіони утворюються, як правило, в результаті ендегенних процесів, тобто на базі власного регіонального потенціалу, на який складаються такі фактори, як регіональна територія, міжнародна соціальна система (у тому числі суспільний капітал), інституційна система та власне культурне надбання [3]. Коли регіон набирає ознак суто політичної одиниці, тоді його можна також відрізнити за характерною системою прийняття рішень. Він функціонує в конкретних політичних умовах, в яких регіони, будучи самостійними правовими одиницями, налагоджують між собою співробітництво [4].

Саме результатом політики Європейського союзу, направленої на децентралізацію політичної та економічної влади і є концепція єврорегіонів.

Існуючі єврорегіони об'єднані в Асоціацію європейських прикордонних регіонів (*AEBR*), створену в 1971р. Її членами на даний момент є 90 із 115 реально діючих єврорегіонів.

З 1985 р. діє асамблея європейських регіонів (*AER*), яка також приймає участь у координації діяльності єврорегіональних об'єднань.

Єврорегіони часто об'єднують території, що пов'язані географічно. Наприклад, регіон «*Баварський ліс/Шумава*» розміщений в одному лісовому масиві, а єврорегіон «*Тамри*» –

в одній гірській системі. Об'єднуються й історично пов'язані території, наприклад, єврорегіони «Сілезія» чи «Західна Паннонія» [2, с. 17].

На думку вченого П. Черномаза, єврорегіони утворилися в межах основних осей транскордонного співробітництва:

- Північноморсько-Середземноморської, що йде вздовж лінії державного кордону між Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією та Італією;

- Балтійсько-Адріатичної, що йде вздовж лінії кордону між західноєвропейськими країнами (Німеччина, Австрія, Італія) і постсоціалістичними державами Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія);

- Балтійсько-Чорноморської, що йде вздовж західного рубежу колишнього СРСР, охоплюючи Калінінградську область Російської Федерації, Польщу, Литву, Білорусь, Україну, Словаччину, Угорщину, Румунію та Молдову.

У 1990-ті рр. до перелічених трьох осей (смуг) додалася ще одна – Баренцево-Чорноморська, що сформувалася на кордоні Російської Федерації з європейськими країнами – Норвегією, Фінляндією, Естонією, Латвією, а також Білоруссю та Україною [5, с. 159].

Досвід функціонування єврорегіонів, сформованих і між державами-членами Євросоюзу, і між країнами ЄС та державами, що не входять до цієї спільноти, становить особливий інтерес. Створення єврорегіону дає можливість його учасникам засновувати спільні економічні структури, розвивати прикордонну торгівлю, реалізовувати різні проекти в галузі культури, туризму, екології. В рамках єврорегіонів значно покращуються умови для перетину кордону громадянами країн-учасниць.

1. Коцан Р.І. Функціонування єврорегіонів за участі Польщі: досвід для України / Р. І. Коцан // Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 107-111.

2. Палеха Ю.М. Перспективи формування транскордонного регіону Україна-Польща / Ю.М.Палеха, Г.П.Підгрушний // Єврорегіон «Буг»: проблеми і перспективи транскордонного співробітництва. – Луцьк: Волинська ОДА, 1996. – С. 16-21.

3. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н.Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.

4. Assembly of European Regions (AER). Statutes. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/GoverningBodies/GeneralAssembly/Events/AG-2009/AER-Statutes-080310-GB.pdf.

5. Черномаз П.О. Міжрегіональне транскордонне співробітництво в Європі: від єврорегіонів до об'єднань єврорегіонального співробітництва / П.О.Черномаз // Регіон – 2011: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Х.: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2011. – С. 55-58.

В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КОНФЕСІЙ ТА ВІРОСПОВІДАнь НА СУМЩИНІ

Як відомо, Сумщина є багатоконфесійним регіоном. Окрім офіційно прийнятого християнства східного обряду на її території в різні історичні періоди з'являлися та формувалися інші віросповідання. Це актуалізує питання про динаміку розвитку на Сумщині інших віросповідань та їх сучасний стан.

Православ'я, яке, безперечно, домінує на Сумщині, є не єдиним християнським напрямком рідного краю. У м. Суми представлена і порівняно молода Римсько-католицька парафія. У кінці ХІХ ст. сумські католики вирішили побудувати у своєму місті власний храм і отримали дозвіл в 1900 р. за допомогою відомого сумського мецената Павла Харитоненка, на цукрових заводах якого працювало багато фахівців з Європи, головним чином католики з Польщі та Чехії. Церква (костел) Благовіщення Пресвятої Діви Марії, яка виконана в готичному стилі, була заснована в 1901 р. і освячена в 1911 р. Яном Цепляк, єпископом Могильова. Через два десятиліття церква Благовіщення була закрита владою і тільки після розпаду СРСР була повернена відродженій Римсько-католицькій громаді та навесні 1998 р. урочисто переосвячена.

Як свідчать архівні дані, у 1844 р. в Сумах жило п'ять представників лютеранської церкви, яка офіційно почала діяти у Сумах лише у 90-ті роки ХІХ ст. [1]. Інші протестантські релігійні общини в області почали з'являтися лише з 1993-1994 рр. за сприяння представників закордонних релігійних центрів США, ФРН, Бразилії. У цей період в містах області діяли релігійні громади церкви Повного Євангелія, Свідків Єгови, церкви Христа і Ісуса Христа Святих останніх днів, товариства Свідомості Кришни та деякі інші. Привертає до себе увагу те, що протягом останніх років відбувається відносно швидке зростання протестантських і неорелігійних громад перш за все в містах області, а переважну більшість членів цих громад становлять люди віком до 30 років. Як свідчить О.М. Сотник, протягом 1992-2000 рр. в області почали діяти 87 релігійних громад цих віровчень і лише 12 із них у сільській місцевості, 86,2% їх функціонують у містах [2].

У межах Сумської області представлені такі течії протестантизму, як лютеранство, анабаптизм (баптизм), євангелісти, п'ятдесятники, адвентисти. Перша громада євангельських християн-баптистів на Сумщині виникла у 1883 р. у м. Конотопі. У 1904 р. делегація помісної Конотопської церкви вже брала участь у роботі XIII з'їзду баптистів, який проходив у Ростові-на-Дону і звернулася до нього з заявою про вступ до Союзу баптистів. Цікаво, що на цьому з'їзді Україна була представлена лише двома делегаціями: від Києва та Конотопа. У 1914 р. в Конотопі, Конотопському і частково Кролевецькому повітах нараховувалося вже до 1380 баптистів [3].

Православні св'ященники засуджували «нові секти» та називали їх еретичними. А починаючи з 1933 р., релігійні організації були вже офіційно проголошені державою «агентами фашизму», що стало моральним обґрунтуванням масового закриття як православних храмів, так і протестантських. У цей час на Сумщині була припинена діяльність більшості громад ЄХБ, ХВС(П) та Кролевецької громади АСД.

Під час війни окупаційна влада нерідко повертала віруючим храми, молитовні будинки. Зокрема у 1941-1942 рр. релігійним громадам були повернуті Харлампіївський (Гамаліївський) жіночий монастир та Глинська пустинь. Відновились богослужіння майже у 80 храмах УПЦ та більшості церков ЄХБ, котрі у 30-ті роки були змушені перейти на нелегальний стан. Знову відкрились двері молитовних будинків у Сумах, Ромнах, Лебедині, Тростянці, в селах Коровинці, Жовтневе та інших населених пунктах області.

У післявоєнні роки продовжилися гоніння на церкву. Але не набагато кращим було двадцятиліття брежнєвського застою (1964-1983 рр.). Наприклад, у 1966-1971 рр. за активну релігійну діяльність в області було засуджено 13 чоловік.

Аналіз релігійної ситуації в області протягом останніх років дає усі підстави говорити про демократизацію церковно-релігійного життя, динамічний розвиток мережі релігійних організацій, а також різке збільшення конфесійної різноманітності релігійного середовища Сумщини. Поряд з цим в області, як і в Україні в цілому, відбувається швидке зростання релігійного населення. Якщо ще 10-15 років тому, за часів тоталітарного режиму, до віруючих відносили себе 15-20% населення, то зараз їх близько 60%, що підтверджується і проведенням у серпні 2004 р. опитуванням мешканців обласного центру. При цьому 70% опитуваних відносять себе до православних, 15% – до католиків, а ще 15% – до інших віросповідань [2].

В області послідовно здійснюється передача місцевим релігійним організаціям колишніх храмів та молитовних будинків. Протягом 1994-2000 рр. релігійним громадам Сумщини повернено 110 таких культурних будівель, в т. ч. парафіям УПЦ 104 колишніх храмів, УПЦ КП – 4, римсько-католицькій та іудейській громадам по 1. Така суттєва різниця у кількості повернених храмів релігійним громадам різних конфесій пояснюється тим, що практично всі колишні культурні будівлі раніше належали парафіям УПЦ (до 1990 р. – РПЦ), які з тих чи інших причин припиняли свою діяльність [3].

За період 1991-1998 років значно зросла і стала досить впливовою Церква адвентистів сьомого дня. Якщо на початок 1990 року вона налічувала близько 15 тисяч чоловік у 192 громадах, то на початку 1998 року – 59 тисяч чоловік у 680 громадах. У 1995 році в Сумах та Шостці за сприяння місіонерів із ФРН виникли релігійні громади Новоапостольської церкви. Назва підкреслює, що церква створена послідовниками перших апостолів. Як і в стародавньому християнстві цю церкву очолюють «апостоли». З 1993 року в Сумах діє Церква Христа.

Отже, релігійна ситуація на Сумщині свідчить про те, що на теренах нашого краю, в супереч історичним викликам, спостерігається стійка тенденція до зростання кількості різних віросповідань та чисельності їх представників. При цьому як для самих релігійних громад, так і держави у цілому характерним є толерантне ставлення до них.

1. Державний архів Сумської області, ф. 637, оп. 1, спр. 55, арк. 64.

2. *Сотник О.М.* Православна Сумщина: нариси з історії православ'я на Сумщині (988-2004) / О.М.Сотник. – Суми: Козацький вал, 2004. – 198 с.

3. *Сотник О.М.* Протестантизм на Сумщині (короткий історичний нарис) / О.М.Сотник. – Суми: Козацький вал, 2001. – 116 с.

ДОЛЯ ТЕРНІВСЬКОЇ САДИБИ ЩЕРБАТОВИХ ТА ЇЇ СКАРБІВ*

Той стан відносин, що склався в суспільстві на рубежі ХІХ-ХХ ст., здавався вічним і непохитним, хоч уже суспільство почало розгойдувати анархічне вільнодумство. І буремні події ХХ ст. рушійним валом ввірвались в історію, ламаючи вікові відносини людей, знищуючи культурні цінності, виробництво, моральні уявлення про світ та відносини в ньому. Ця круговерть подій нікого не обійшла, не пощадила.

Князі Щербатови теж потрапили в цей суспільний смерч. 204 особи з роду Щербатових, які не виїхали за кордон, у 1918 р. були заарештовані чекістами і розстріляні. Їх провина – приналежність до княжого роду. Еріх Михайлович Вітук, син Олени Павлівни Щербатової, в Ялті збудував церкву на честь тих родичів, які загинули в чекістських катівнях.

Знищуючи поміщицькі садиби революціонери намагалися позбавити дворян родових гнізд. Мертвим палаци не потрібні. Та від цього варварства постраждали не одні поміщики, а весь народ, уся нація. Адже все те прекрасне, що знаходилося у палацах, створювалося сторіччями десятками поколінь простих талановитих майстрів: зодчих, різчиків, художників, ювелірів, столярів-краснодеревщиків та ін. Все це були рукотворні геніальні пам'ятки майстерності і розуму, предмети національної культури. Якби все це прислужило б державі сьогодні для виховання наступних поколінь! А в Тернах у маєтку князів Щербатових було на чому виховувати, на що подивитись, було що прочитати, над чим подумати.

Велике зібрання старовинної зброї займало три кімнати. Князь Микита Дмитрович Лобанов-Ростовський пише: *«Наследники князя водили гостей по комнатам, где находилась коллекция, словно по музею, с гордостью показывая любимые произведения искусства, оружие, военные доспехи».*

Колекція картин портретного живопису, зібрана Сергієм Олександровичем Щербатовим в ХІХ ст. і розміщена в тернівській садибі, займала десять кімнат. Князь М.Д.Лобанов-Ростовський на Другій міжнародній науковій конференції, яка проходила в Ніжинському університеті ім. М.Гоголя 21-24 червня 2006 р.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

піднімав питання про долю портретів гетьманів із тернівської колекції. Він пише: «...мой дальний родственник князь Сергей Щербатов собрал... замечательную коллекцию портретов всех украинских гетманов. Долгом современных украинских учёных является дело поиска, атрибуции и возвращения на родину, в Украину – в Национальную галерею портретов – коллекции парсун Сергея Щербатова».

Герб князів Щербатових

У палаці була прекрасна бібліотека, яка займала шість кімнат. Чудова добірка російських та зарубіжних видань минулих століть, робила її безцінною. Як свідчили старожили, що в свій час працювали в прислузі у князів, у бібліотеці були навіть середньовічні пергаменти. Оазис духовності, що створювався століттями, темна людська маса, не розуміючи його цінності, знищила за одну ніч.

Існують відомості, що обстановка палацу князів Щербатових в Тернах коштувала більше п'яти мільйонів карбованців у дореволюційних цінах. І все це загинуло на очах революційно налаштованих тернівчан. Ця подія не пройшла безслідно, і вже згодом більшість з тих, хто приймав участь у погромах, задумались над тим, для чого вони це зробили. Не один раз вони, аналізуючи свій пройдений шлях, приходили до висновку, що їх варварство неможливо виправдати.

1. *Щербатов О.П.* Право на прошлое / О.Щербатов, Л.Щербатова. – М.: Издание Сретенского монастыря, 2005.

2. *Ісаєвич О.* Участь Української діаспори США в інформаційному забезпеченні України / О.Ісаєвич // Український вимір: Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Випуск 4, книга 1. – Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2005.

4. Через віки та епохи. Нариси з історії с. Терни у 4-х томах. – Книга друга. Відблиски минулого // Автор і упорядник А.М.Лісний. – Суми: ПКП «Еллада S», 2014.

РОЗВИТОК ЛЕГКОЇ АТЛЕТИКИ НА СУМЩИНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ*

Легка атлетика – олімпійський вид спорту, що об'єднує в собі наступні дисципліни: бігові види, спортивна ходьба, технічні види (стрибки і метання), багатоборства, пробіги (біг по шосе) і кроси (біг по бездоріжжі). Це один з основних і наймасовіших видів спорту. Легку атлетику по праву вважають королевою спорту. Вона становила основу спортивної програми перших олімпійських ігор. Такі позиції їй вдається завоювати за допомогою простоти, доступності та природних здібностей. Крім того для заняття нею не потрібно дорогого обладнання. За рахунок цього, легка атлетика змогла стати популярною навіть у таких країнах як Азія, Африка та Латинська Америка.

Саме в зв'язку з широким розвитком, великою популярністю цього виду спорту, його постійно прогресуючою еволюцією легка атлетика отримала визнання в усьому світі і отримала назву «*Королеви спорту*». За багато десятиліть ніхто не засумнівався у законності цього гучного титулу. Легка атлетика дійсно править спортивним світом, її люблять і шанують у найвіддаленіших куточках планети.

Види легкої атлетики прийнято поділяти на п'ять розділів: ходьбу, біг, стрибки, метання і багатоборства. Кожен з них, у свою чергу, має власні різновиди. Легка атлетика відноситься до вельми консервативних видів спорту. Так програма чоловічих дисциплін у програмі Олімпійських ігор (24 види) не змінювалася з 1956 року. У програму жіночих видів входить 23 види. Єдина різниця це ходьба на 50 км, якої немає в жіночому списку. Таким чином, легка атлетика є найбільш щедрою на медалі серед всіх олімпійських видів спорту.

Найдавнішим змаганням атлетів, безсумнівно, є біг. Біг на короткі (100, 200, 400 м), середні (800 і 1500 м), довгі (5000 і 10 000 м) і наддовгі дистанції (марафонський біг – 42 км 195 м), естафетний біг (4x100 і 4x400 м), біг з бар'єрами і біг з перешкодами (3000 м). Змагання з бігу – один з найстаріших видів спорту, за яким були затверджені офіційні правила змагань, і були включені в програму перших олімпійських ігор. Для бігунів найважливішими якостями

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

є: здатність підтримувати високу швидкість на дистанції, витривалість (для середніх і довгих), швидкісна витривалість (для довгого спринту), реакція і тактичне мислення.

Бігові види входять до складу дисциплін легкої атлетики, так і в популярні види спорту окремими етапами (в естафетах, багатоборствах). Змагання з бігу проводяться на спеціальних легкоатлетичних стадіонах, обладнаних доріжками. На літніх стадіонах зазвичай 8-9 доріжок, на зимових 4-6 доріжок. В якості взуття спортсмени використовують спеціальні бігові туфлі-шипівки, що забезпечують кращу взаємодію з покриттям. Результати в бігових дисциплінах на стадіоні вимірюються з точністю до 1/100 сек., в шосейному бігу з точністю до 1/10 сек. Але і в сучасній легкій атлетиці електроніка дублюється судьями з ручним секундоміром.

Світові рекорди з легкої атлетики – це найвищі результати, показані атлетом або командою у порівнянних та повторюваних умовах. Серед чоловіків світовим рекордсменом є Усейн Болт з результатом 9,58 с та 19,19 с на 100 та 200 м відповідно.

Серед жінок світовим рекордом на дистанції 100 та 200 м володіє Флоренс Гріффіт-Джойнер з результатом 10,49 с та 21,34 с відповідно.

Щодо рекордів України в легкій атлетиці, то серед чоловіків в дистанції на 100 м рекордсменом є Віктор Бризгін (10,03 с), 200 м – Валерій Борзов (20,00 с). Жанна Блок встановила рекорди в Україні з короткого спринту: 100 м – 10,82 с та 200 м – 22,17 с

Наша країна багата на талановитих легкоатлетів. Зокрема й Сумщина.

Юрій Білоног – український легкоатлет (штовхання ядра), олімпійський чемпіон. Багаторазовий чемпіон і призер чемпіонатів України, світу і Європи. Олімпійський чемпіон (Афіни-2004). Чемпіон Європи 2002 року. Бронзовий медаліст чемпіонату світу 2003 року. Чемпіонат Європи: Золото в 2002 р. (Мюнхен)

Володимир Голубничий (спортивна ходьба) присвятив великому спорту понад 20 років. В останній для себе Олімпіаді брав участь у віці 40 років. У 1991 р. В.Голубничий з новим світовим рекордом переміг на дистанції 5 км у віковій групі 55-59 років на Чемпіонаті Світу серед ветеранів спорту в м. Турку (Фінляндія) і став володарем золотої медалі за командну перемогу на дистанції 20 км у цих же змаганнях. Окрім державних нагород видатний спортсмен удостоюєний почесного ордену Міжнародного олімпійського комітету. В.С.Голубничий – почесний громадянин

Сум. У рідному місті його іменем названий спортивний клуб та легкоатлетичний манеж. Традиційно в Сумах проходять змагання на призи Голубничого.

На сьогодні до провідних легкоатлетів нашого краю належать Віталій Корж (100-200 м), Віталій Бутрим (400 м), Вікторія П'ятаченко (Кашеева)(100-200 м), Євген Гуцол (400 м), Володимир Супрун (100-200 м), Оксана Шкурат (біг з перешкодами), Анна Красуцька (потрійний стрибок).

1. Артюшенко О.Ф. Легка атлетика: Навчальний посібник для студентів факультетів фізичної культури. – Черкаси: БРАМА-ІСУЕП. 2000. – 316 с.

2. Федерація Легкої Атлетики Сумської Області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://flaso.sumy.ua/>.

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІСЛАМОФОБІЇ НА СУМЩИНІ

Іслам у наш час – це найпоширеніша після християнства релігія у світі. Мусульмани живуть у більш ніж 120 країнах, у 35 з них мусульмани становлять 95-99 відсотків населення, а у 28 країнах – іслам перебуває у статусі державної релігії. У ХХ ст. іслам пережив певну політизацію (політичний ісламизм), який є відображенням прагнення певної частини ісламського світу зберегти свої історичні традиції, релігію, культуру, тобто національну ідентичність в умовах глобалізації. На цій основі виникла ідея необхідності боротьби мусульман за *«істинний іслам»*, створення *«ісламської держави»* та навіть *«ісламського світу»* з *«ісламським шляхом»* (Абу Ала Маудуді), підсилена ніби твердженням із Корану про можливість оголошення джихаду будь-якому тирану чи країні. Це, зокрема, викликало появу радикальної течії ісламізму, яка виправдовує збройну боротьбу з правлячими режимами та підтримує практику політичного терору. Звісно, що сам факт наявності ісламських екстремістських угруповань у християнському світі викликає занепокоєння та навіть панічний страх перед будь-яким його проявом. Тим більше, що в християнській свідомості іслам співвідноситься з вкрай негативним ставленням до гендерної рівності, радикальною нетолерантністю щодо представників інших релігійних конфесій та неприйняттям факту розвитку світового прогресу. У зв'язку з цим виникає питання про можливість взаємодії/зіткнення ісламу з іншими віросповіданнями та необхідність виховання толерантного ставлення в суспільстві з корінною релігією до інших віросповідань, оскільки в суспільстві це здатне викликати пасивний расизм та стереотипність негативного мислення. Проблема підсилюється тим, що за останні роки, зокрема в Україні, зростає кількість проявів ісламофобії, особливо серед молоді, при тому, що поняття «іслам» та «екстремізм» є далеко не тотожними. Вивченню питання проявів ісламофобії на Сумщині і присвячена дана робота.

Дослідження питання ставлення в Україні до ісламу вже проводилося Всеукраїнською громадською організацією *«Український центр ісламознавства»* (УЦІ), заснованою у 2004 р. такими вченими та громадськими діячами, як М.Кирюшко (керівник), В.Бушаков, Ю.Кочубей, В.Ганкевич, Ю.Павленко, В.Сігал, Л.Філіпович, В.Швед, В.Гаюк, А.Колодний. Центр,

зокрема, в усіх регіонах України провів соціологічне дослідження «Мусульмани в українському суспільстві» [1], акцентуючи увагу на релігійній толерантності та проявах ксенофобії щодо мусульман на території України. Але дане дослідження носить виключно описово-порівняльний характер, що не сприяє вирішенню проблем релігійної нетерпимості.

За сприяння УЦІ також було проведено соціологічне дослідження «Релігійна і національна толерантність студентів вищих навчальних закладів м. Києва» [2], що водночас свідчить і про наявність спроб вирішення нагальних потреб, і про їх вузьке спрямування. Це означає, що попри відсутність державного фінансування ісламознавчих проектів, ісламознавство в Україні все ж розвивається та перебуває на етапі інституціалізації. При цьому суттєва деталізація питання на регіональному рівні, яка сприяла б ефективному вивченню проблеми віротерпимості в Україні, фактично відсутня. У наш час це завдання розглядається як побічне, тому не має суттєвої підтримки серед громадських організацій та державних установ, що блокує можливість сприйняття та окремого детального розгляду проявів ксенофобії релігійного спрямування на обласному/міському рівні.

Мусульманська громада міста Суми є маловивченою, а окремі прояви ісламофобії не досліджуються та не мають широкого розголосу. Відсутність інформації щодо практики вивчення випадків ксенофобії сприяє розповсюдженню загальної дезінформованості населення.

У загальному контексті термін «ісламофобія» має розглядатися як різновид ксенофобії та визначення для різних форм негативної реакції на іслам або пов'язаних з ним суспільних явищ. Віротерпимість – це визнання права на існування чужої релігії у межах її співіснування з загальноприйнятими нормами або у позиціях взаємодії з іншими релігіями. Але поняття віротерпимості не є тотожним з поняттям релігійного чи світоглядного релятивізму. Віротерпимість також є повністю сумісною зі сповіданням абсолютизму своєї віри та повною чи частковою класифікацією та визначенням інших віросповідань як помилкових та невідповідних дійсності. За сучасними нормами моралі віротерпимість має сприйматися як даний, обов'язковий елемент здорового суспільства. Різні релігійні течії та конфесії мають спрямованість, що має варіативне направлення від повного заперечення догм релігійної толерантності до цілковитого їх прийняття та проповідування. В свою чергу атеїстичні режими намагаються

нав'язати суспільству ідеологію нетерпимості до різних віросповідань. З деякими відхиленнями від норми, релігійна толерантність може сприйматися не лише як відсутність певних дій, спрямованих проти інакомислячих, але і як наявність права висловитися на їх адресу, що надає змогу надати певні негативні оцінки та судження.

Релігійна ксенофобія є складовою частиною питання про поняття ксенофобії загалом, а конкретно виступає описовим терміном для ворожого ставлення представників одного релігійного спрямування (або атеїстів) до представників іншої релігії та іншого віросповідання взагалі. Ісламофобія являє собою різновид релігійної ксенофобії та загальну негативну форму реакції на іслам та явища, що тісно з ним пов'язані. Однак не можна ототожнювати іслам з релігійною боротьбою, адже більшість мусульман відкрито приймають та запроваджують у повсякденне життя ідеї релігійної терпимості.

На території міста Суми ісламська мечеть «*Баракят*» на чолі з імамом Хасаном існує ще з 2004 р. у будівлі радянських часів зі зміненим плануванням. Поряд з цією спорудою з 2007 р. проводиться будівництво нової мечеті з типовою архітектурою. Серед прихожан мечеті всього близько сорока осіб, але мусульманська громада міста Суми загалом є значною, адже до її складу входять представники різних національностей: дагестанці, чеченці, узбеки, азербайджанці, іракці, сирійці, єгиптяни, туніси та українці, які прийняли іслам. Мусульманська громада міста Суми визнана державними органами влади, але не має фінансової підтримки, адже розділення понять «*держава*» та «*релігія*» вважається в українському суспільстві правильним та коректним [3, с. 229-245].

Більша частина населення міста Суми має реалістичне уявлення про іслам, розуміючи, що дана релігія не включає у себе екстремістські ознаки чи елементи фанатизму. Парафіяни проводять активну інформаційну політику з метою поширення серед жителів міста ідеї про те, що іслам – це релігія спрямована на процвітання суспільства та його духовне збагачення [4, с. 17-18]. Однак все ще мають місце активні прояви ісламофобії. Різке зростання цього явища у світі тісно пов'язане з подіями 11 вересня 2001 р. та війнами, що ведуться США у мусульманських країнах. Таким проявом релігійної ксенофобії проти мусульманської громади міста Суми стали акти вандалізму 2 та 9 травня 2011 р.: невідомі зобразили на стінах та воротах мечеті фашистські свастики та

зафарбували мармурову дошку біля входу до релігійної споруди. Представники мусульманської громади звернулися до правоохоронних органів, але справа не отримала широкого розголосу.

Отже, за останні роки в Україні зросли випадки прояву релігійної ксенофобії. Але їх дослідження базуються не на порівнянні та зіставленні окремих випадків, а на обґрунтуванні доцільності спроб усунення цього явища загалом без необхідного деталізованого вивчення проблеми на локальному рівні. Мусульманська громада міста Суми перебуває у процесі формування та активного розвитку. На цьому етапі важливою є діяльність з боку громади та місцевої влади, що має бути направленою на відсторонення населення міста від ідей релігійної нетерпимості.

1. *Кирюшко М.І.* Мусульмани в українському суспільстві: соціологічне дослідження / М.І.Кирюшко. – К.: Ансар Фундейшн, 2005.

2. *Кисельов О.С.* Національна та релігійна толерантність київських студентів / О.С.Кисельов, Г.О.Кисла, Г.В.Середа, Л.Д.Владиченко, О.С.Середа. – К.: Ансар Фундейшн, 2006.

3. *Кирюшко М.І.* Мусульмани у незалежній Україні / М.І.Кирюшко. – Київ, Дрогобич: Коло, 2003. – Т. 10, 294 с.

4. *Новиченко М.О.* Міжконфесійні конфлікти / М.О.Новиченко. – К.: Ансар Фундейшн, 1995. – 137 с.

ДОЛЯ РОДИНИ*

Трагічною сторінкою в історію нашої країни увійшла Друга світова війна. Людські втрати Радянського Союзу становили 26,6 мільйонів. Війна залишила криваві рани у душах нашого народу, що не загояться ніколи.

Євгенії було лише 13 років, коли вона дізналася, що ворог напав на її Батьківщину. На той час дівчинка проживала у м. Сталінграді, де закінчила 7 класів школи. Родина Малєєвої Євгенії Іванівни була великою: мама Малєєва Лукерія Федорівна 1888 р.н., батько Малєєв Іван Микитович 1887 р.н. та три старших брати – Малєєв Василь Іванович 1908 р.н., Малєєв Олексій Іванович 1914 р.н., Малєєв Герасим Іванович 1911 р.н. До війни сім'я проживала у великому будинку: 6 просторих кімнат, підвальне приміщення, біля будинку – присадибна ділянка. На той час вулиця носила назву – Ладозська, зараз – маршала Рокосовського, біля Мамаєвого кургану. Іван Микитович, батько Євгенії, працював на залізниці, а мама, Лукерія Федорівна, дбала про домашнє господарство.

Війна застала сім'ю вдома. 22 червня о 12:00 Євгенія Іванівна почула по радіо страшну звістку про початок війни. Батьки Лукерії Федорівни жили неподалік у селі Комишино. Вони просили батьків забрати маленьку Женю до себе. Мама погодилася, але згодом дівчинці довелося повернутися додому у Сталінград.

Тяжка доля спіткала братів Євгенії Іванівни. Зі сльозами на очах вона згадує, як її мама проводжала на фронт трьох синів. Молодший, Олексій, був танкістом. Закінчив танкове училище у місті Сталінграді. Дізнавшись про те, що Олексій буде їхати на фронт третім у колоні танком, з Краснозаводського тракторного заводу, Лукерія Федорівна поспішила туди, щоб побачити рідного синопка. Один військовий, який керував відправкою на фронт, дізнавшись у матері, що вона чекає на сина, зупинив третій танк та дозволив Олексію провезти маму з собою на згадку. Потім завили сирени, залунала команда

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

«по танках» – це була їх остання зустріч. По двом синам мати отримала «похоронки». Лише Герасим залишився живий. Він був кадровим офіцером, пройшов усю війну.

Війна залишила у пам'яті Євгенії епізод, який досі вона згадує зі сльозами на очах. Вони з мамою проводжали Василя на фронт. Звісивши ноги, хлопець сидів на дерев'яній підлозі вагону і засмучено дивився на свою родину. І коли потяг рушив, він швидко піднявся на ноги і сумно помахав рукою. Більше з Василем вони не бачилися.

Чоловік Євгенії Іванівни, Скубченко Петро Миколайович 1924 р.н., народився на хуторі Новий Єланчик. У 1942 р., коли Петрові виповнилося 18 років, він та п'ятеро його друзів вирішили йти захищати Батьківщину. Страшним випробуванням для солдат стала переправа через річку. У холодній воді загинуло багато хлопців, але Петро вижив.

Євгенія Іванівна згадує епізод із життя, розказаний їй чоловіком. Ця подія трапилася під час звільнення Макіївки, Донецької області. Петрові випало йти за обідом для всього підрозділу. Взнявши посуд, він рушив, однак його зупинила тітка Христя, вона зняла свого хрестика та почепила на шию Петрові зі словами: «*Хай Господь береже тебе, синку!*» Повернувшись із їжею, Петро закликав від жаху: на тому місці, де сиділи хлопці, землю вивернуло снарядом. Всі його товариші загинули.

Доля не раз рятувала життя Петру Миколайовичу. Одного разу він зняв чоботи з румунського солдата, якого було вбито. У цих чобіт була товста підошва. Коли він підірвався на міні, у нього відірвало півп'яти, можливо, якби не міцна підошва чобота, Петро міг залишитися без ноги. Після отриманого поранення у 1943 р. Петро Миколайович був комісований, довго лікувався у госпіталі, а пізніше, у Сталінграді був старшиною, потім – прапорщиком, навчав молодих солдат.

Із задоволенням жінка згадує першу зустріч із майбутнім чоловіком. Подружки запросили її на зустріч з парубками. Весь час, поки вони веселилися, Євгенія тихенько спостерігала за ними, а коли настав час йти додому, хтось підбіг до неї та взяв під руку. Дівчина злякалася, адже ніхто з парубків до тих пір не торкався її руки. Засоромившись, вона дозволила Петрові провести її додому. У щасливому шлюбі вони прожили 60 років.

У серпні 1942 р. танки фашистів прорвали нашу оборону і опинилися всього в 3 кілометрах від тракторного заводу. А вже в другій половині дня гітлерівські літаки почали бомбардування

міста. Сталінград став фронтовим містом. Бомбардування продовжувалися 24, 25 та 26 серпня, а з 28 серпня по 14 вересня на Сталінград було скинуто 50 тисяч бомб вагою від 50 до 1000 кілограмів. Жодне місто світу не обстрілювали так, як Сталінград. Величезне місто на Волзі було вщент зруйновано. У центральній частині не залишилося жодної цілої будівлі. Було розбито 309 підприємств, зруйновано 660 споруд, 15 маргєнівських печей, а на Сталінградський тракторний завод було скинуто 8 тисяч авіабомб. Основним завданням для місцевих стало очищення міста від завалів.

У період окупації міста Євгенію з родиною виселили, а будинок було віддано під німецьку комендатуру. Женя тоді ще вчилася в школі, і їх, школярів, змушували копати протитанкові рови (за це їм давали оселедці).

Прихід визволителів мешканці Сталінграду зустріли з радістю. Гарні були люди, дуже добрі, давали їжу, допомагали в усьому, – згадує Євгенія. Після звільнення міста дівчина працювала на швейній фабриці, де шили одяг для військових, за це отримували їжу. А після роботи розбирали завали. Євгенія разом з подругою Марією Ломовою вичищали цеглу від глини, намагаючись виконати план. Страшною згадкою залишилися у її пам'яті обстріли міста, коли палало все небо: *«Світло було так, хоч газету читай»*.

На той час у Сталінграді не вистачало їжі та води. Дівчата були змушені ходити до джерела на Мамаїв курган. Бувало, згадує Євгенія Іванівна, вистоїш чергу, а, спускаючись назад, підсковзнєшся та розіллєш дорогоцінну воду. От і повертаєшся назад. Прати доводилося у ставках або у брудній воді з калюж.

У 2006 р. Малєєва Євгенія Іванівна разом з чоловіком Скубєнком Петром Миколойовичем переїхали в Україну. Оселилося подружжя у місті Суми. Однак у 2007 р. Петро пішов з життя. Зараз жінку доглядає її донька, Раїса Петрівна.

ПАМ'ЯТЬ ПРО РІДНИХ*

Антилюдяна, жорстока війна покалічила і знищила безліч життів. *«Війни прокляті матерями»*. Ці слова Горація актуальні і в наш час. Близькі мені люди також бачили на власні очі все, що відбувалося в ті часи: і перевезення на роботу до Німеччини, і відсутність батька, і голодне дитинство. Ми – це те покоління, яке може дізнатися про війну з перших вуст живих ще рідних.

Мого дідуся звать Карпенко Іван Семенович. З'явився на світ він 15 лютого 1942 р. (хоча дата не точна, достеменно не відомо, коли саме народився) у маленькому селі Байрак Липоводолинського району Сумської області. Тож і ходив у місцеву середню школу, здобував освіту, що давалася досить легко. Проте було багато домашніх турбот: пасти корів (не тільки домашніх, але й сусідських, задля підробітку), матері допомагати по господарству та інші клопоти, яких в декілька разів було більше через відсутність батька, що пішов на війну в 1941 р., так і не дізнавшись про народження сина. Мій дід був старанним учнем. Знав наперед, що скоро підходить його черга пасти худобу, йшов до вчителів і вивчав з ними шкільний матеріал наперед. Щоб добратися до школи хлопець долав пішки 4 кілометри.

«Мати, Карпенко Антоніна Іванівна, була сильною жінкою і сина виховувала майбутнім господарем, її слово – закон» – згадує Іван Семенович. Мала вона домашню освіту, працювала разом із чоловіком у колгоспі. У сім'ї було двоє дітей: Іван та Оля. Окрім батька на війну пішло ще чотири дядька, та тільки один повернувся. Жорстока математика долі. Сестра працювала дояркою, а потім вийшла заміж та виїхала з чоловіком до міста Ромни.

Мала родина 72 сотки городу, а крім того мати була зобов'язана відпрацьовувати трудовні у колгоспі (283 дня). Жінка поралася біля молотарки (молотили зерно, пшеницю, жито). А малий Іванко боявся вночі сидіти в будинку, то й чекав матір біля дверей. Антоніна Іванівна працювала аж до півночі, зазвичай. Одного разу проходив бригадир і побачив хлопця, запитав чому він сидить на вулиці в таку пізню годину. Пожалів, тож більше не ставив жінку до молотарки, щоб приходила раніше з роботи.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Коли йшла війна, дідусь був ще зовсім дитиною, не розумів, які страшні роки настали. Згодом усе розповідала мати, від неї і дізнався про те, що вижили тільки завдяки прадідові, який був церковнослужителем (жили вони в більш-менш достатках). Про події на фронті дорослі знали мало, бо не було ні газет, ні радіо, тільки що доносили з далечі рідні та чужі листи.

У часи Голодомору родина вижила тільки завдяки родичці, що жила неподалік. У неї був син, що самостійно вивчив 11 мов. Ще до війни його забрали у столицю працювати, а матері платили 80 руб. пенсії. Вона мала «куркульську» хатку і допомагала односельцям.

У 1950 р. малий Іван пішов до школи. Жили вони на гроші, які платила держава за смерть батька – 56 руб. Потім пішов в армію. Як повернувся, отримав середню освіту в Роменському сільгосптехнікумі за спеціальністю «технік-механік». Пізніше працював шофером, а згодом головним інженером. Загалом Іван Семенович змінив багато професій, проте кожну любив і виконував обов'язки із задоволенням. Тому отримував грамоти і нагороди.

А на іншому кінці Липової Долини жила моя прабабуся, Черниш Ганна Пилипівна, яка народилася 27 вересня 1926 р. З 1935 по 1941 рр. навчалася у липоводолинській школі і закінчила 7 класів, потім пішла працювати в колгосп (через те, що школу закрили). Роботи було багато: сіно сушили, у просі виривали бур'ян, пололи, кінцями волочили рілля.

У 1943 р., під час окупації їм дали повістки на комісію. 24 червня, пройшовши комісію, вони були закриті на ніч у місцевому клубі, до якого була приставлена охорона, щоб не втекли. Вранці їх посадили на вози і під охороною поліцаїв та німецьких солдат зі зброєю доправили молодих дівчат та хлопців до міста Ромни, а далі – до Польщі. Там Ганна Пилипівна та інші були пройшли ще одну комісію. Після цього їх поставили в шеренгу і німці, немов на ярмарку, вибирали собі рабів. Врешті-решт, залишилися десятеро дівчат, всі з Липової Долини, за якими під'їхала бестарка. Їх повезли рити окопи. Годували несмачним супом із брукви.

Пізніше дівчат відвезли працювати на ділянку Ганса Баура. Поселили у конюшні. Робота була надзвичайно тяжкою: працювали із самого ранку до пізньої ночі в полі, без води і перепочинку. Пололи бур'яки, згодом почалися жнива: тягали важкі снопи на височенні пагорби. Яюсь прабабусю один із наглядців повів туди, де носили зерно на 2-й поверх стодоли, поставив на трап і поклав кубинський мішок жита на спину. Вона не витримала і впала.

Наглядачі ж не вірили, що дівчина не може втримати його на плечах, тому пробували ще і ще. Дівчина падала раз за разом. Потім її повели на буряки, погрожуючи, що дівчата більше ніколи не повернуться на Батьківщину. *«Скільки ми виплакали, я й ворогові не бажаю такого! – згадує прабабуся, – Треба берегти свою державу, свою рідну Україну!»*.

15 лютого 1945 р. їх звільнили радянські війська. Потім дівчата потрапили у госпіталь, де працювали санітарками. З 24 лютого по 24 червня 1945 р. працювали вони на такій же виснажливій роботі, бо палати були на другому поверсі, а серед двору – бочки з водою, а треба було приносити воду кожному пораненому. До вечора ноги водянками бралися: *«І ніхто не платив, бо воєнне время було, день прожив і слава Богу»*. Пізніше госпіталь перевели у тодішній Ленінград, а дівчат відправили додому. 30 червня 1945 р. вони були вже вдома.

Не стало прабабусі 1 грудня 2011 р. Наша родина береже пам'ять про наших рідних і зберігає усі документи, що пов'язані з їх життям.

СПОГАДИ З МИНУЛОГО*

Кривуля Надія Павлівна народилась 23 січня 1939 р. в селі Красне, Батуринського району, Чернігівської області. Спочатку закінчила 10 класів середньої Краснянської школи, а потім вступила до Козелецького технікуму, на факультет зоотехніки. У 1962 р. закінчила навчання. Її мати, Галат Ольга Олимпівна, та батько, Галат Павло Леонтійович, працювали в колгоспі у с. Красне. Брат Василь після служби в армії поїхав працювати в Башкирію на нафтопромисли. Там провів все своє життя. Господарство в сім'ї Надії до війни нічим не вирізнялося поміж інших. Були кури, гуси, корова і свиня. Город був 60 соток, сад. Дід Надії Павлівни дуже любив займатись садівництвом. Голодомор 1932-1933 рр. вона не пам'ятає, адже народилася пізніше, але від батьків знає, що великих труднощів не зазнали. Збирали колоски, хоча й не можна було. Вживали за рахунок власного господарства. Надія Павлівна згадує людей, які голодні, обідрані, ходили селами і просили допомоги, зокрема їжі (це вже після війни, голод 1946-1947 рр.).

Про війну з Німеччиною вона нічого не пам'ятає, адже у 1941 р. їй було всього 2 з половиною роки. Але дуже запам'яталося малій дівчинці коли прийшла *«тохоронка»* на її дядька Володимира. Вся сім'я плакала. З її родини на війну пішли 4 дядьки, з яких 2 не повернулося. Батько також залишився живим. Коли він повернувся, вона його боялася, не говорила при ньому, уникала зустрічей. З матінкою пісні співали, гомоніли, а тільки батько в хату – дівчинка замовкала.

У 1946 р. Надія пішла в перший клас. Було важко. Взимку одягали валянки-самошитки, а як потепліє, ходили босі. До школи потрібно було йти 5 км. Дорога була грязька. Кожен вечір мати прала взуття. За ніч мала висушити. Влітку їздили на велосипедах. Учнів у школі було досить багато, завдяки чому існувалили класи – *«А»*, *«Б»*, *«В»*, *«Г»*. З собою давали печені буряки, ложку цукру і шматок хліба, який робили з картоплі і муки. Він дуже відрізнявся від нинішнього. Під час канікул допомагали батькам по господарству: заготовляли корм свиням, пасли гусей, а в жнива, як

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

закон, збирали колоски. Їх потім сушили, оббивали зерно і мололи вручну. Ох, і смачні ж були паляниці та пиріжки з яблуками чи маком! Мак тоді був на кожному городі. Його навіть між картоплею садили. Жилося бідно. У господарстві тримали корову і свиню.

У колгоспі платили погано. Заробляли не гроші, а трудодні. Наприкінці року видавали зерно чи картоплю. За пропуск робочого дня карали. Вживали, хто як міг. При колгоспі зробили дитячі садки. Кожен робітник мав змогу привести туди дітей. Для робітників варили обід. Влітку батьки працювали в колгоспі, а взимку мати пряла, ткала.

У 7-му класі Надія ще носила сорочку домашнього виготовлення. Солодошів було мало. В магазинах продавалися цукерки із звареного цукру. Смакувала вона їх дуже рідко. З посмішкою на обличчі згадує як п'яний бригадир їй з подружкою купив в магазині купу цих цукерок. найдешевше печиво було з сої. Вдома щодня готували борщі та каші, варили картоплю. Узвар був завжди. Зазвичай з грушок-дичок або сушених яблук. Борщ засмачували старим салом. І це в кращому випадку. В гіршому – варили пісний борщ з картоплі та лободи чи щавля. У лісі або на лузі збирали щавель і ходили за 15 км у Конотоп. Там продавали його на базарі. Заробляли по 2-3 рублі. Десь після 1960-х рр. почали давати на зароблені гроші картоплю чи зерно. От тоді й життя трохи покращилося, хоч і грошей не було.

Будинки обігрівали соломною та дровами. Після війни відбудовувалося господарство. Молодь їздила на Донбас заробляти гроші. Без паспорта на роботу в місто не брали. Одного разу пішла Надія Павлівна по паспорт, а їй сказали, що батько податок ще не доплатив. Сім класів провчилася в Красному, потім один рік не навчалася, бо потрібно було б ходити в Митченки, а це було дуже далеко.

Закінчивши 7 класів, Надя хотіла вирватися з села, адже там жилося бідно. Їздила на роботу в Конотоп. О 6-й ранку вставала, йшла на трасу, звідти машина везла до місця роботи. Їхали туди як будівельна бригада. Там пісок в бетономішалку засипала та робила іншу, доволі не складну, роботу.

Так пропрацювала два місяці. А як у Красному відкрили 8-й клас, пішла туди. Дуже старалась навчатись, бо хотіла «вибитись у люди». При вступі в Козелецький технікум був конкурс п'ять осіб на місце. Коли все ж таки вдалося вступити, дуже раділа. Закінчила технікум на «відмінно»!

За власною ініціативою поїхала у Волинську область на роботу і 2,5 роки там пропрацювала. За цей час майже нічого не заробила. Батьки зі сльозами на очах просили повернутися додому, що і зробила. Пізніше 2 роки проробила в Матіївці.

Залицявся до Наді Петро, який працював перевізником. В коханні клявся, а потім різко зник. Повернувся вже на весіллі, коли та виходила заміж за Івана, але було вже занадто пізно. У її житті з'явився Кривуля Іван Якович, головний агроном. Довго *«підбивав клин»*. Врешті-решт підкорив серце красуні. У 1964 р. вони одружилися. Після весілля переїхали з чоловіком до Батурина. Були щасливі у шлюбі. У 1965 р. народився перший син, Володимир, а у 1971 р. – другий, Олександр. Чоловік не пив, не курих. У всьому підтримував жінку, ні в чому не відмовляв. Жили в достатку.

Надя почала працювати. Досягла високих успіхів у роботі. Не один раз отримувала відзнаки. Проживає і донині в Батурині, тепер одна, бо чоловік помер у 1995 р. Має двох синів, двох невісток і чотирьох онуків та спокійну старість. Сини допомагають, чим можуть. Єдине, що хвилює жінку – це мир в нашому бурхливому теперішньому.

ПОДІЇ ХХ ст. В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦЯ*

Велика Вітчизняна Війна – термін, яким радянська історіографія та низка істориків країн колишнього СРСР окреслюють радянсько-німецький збройний конфлікт 1941-1945 рр. у рамках Другої світової війни. Але це не просто термін – це відбиток на серцях тих людей, які пройшли увесь цей жах прямо у пеклі подій – на передовій, це відбиток у душах тих, хто втратив рідну людину.

Моя бабуся – Левченко Лідія Василівна – народилася 12 березня 1935 р. в селі Нижня Сироватка Краснопільського району (зараз с. Нижня Сироватка, Сумського району, Сумської області). Закінчила 7 класів школи. У 1948-1949 рр. поїхала працювати разом зі своїми односельцями на паровозоремонтний завод в Челябінськ. У 17 років вийшла заміж.

Її родина складалася із п'яти осіб. Батько – Закорко Василь Григорович, 1910 р.н., працював у колгоспі. Освіти не мав, як говорила бабуся, навчився писати літеру «З», щоб розписуватися у документах, читати і писати не вмів. Під час війни був мобілізований на фронт. Мати – Закорко Анна Федорівна, 1911 р.н., працювала впродовж усього життя в колгоспі, закінчила лікнеп. Старша сестра – Закорко Віра Василівна, 1932 р.н., працювала на хімічному заводі та найменший брат – Закорко Петро Васильович, 1948 р.н., працював трубоізолювальником (померли в 1990-х рр.).

Сім'я жила досить бідно, мала невеличке житло, 60 соток городу (в той час майже всі мали саме таку земельну ділянку). Тримали господарство: корову, качок, кролів. Земельні ділянки орали кіньми та сіяли на городах жито, пшеницю. Жали серпами, молотили та випікали хліб. Цього було досить, щоб жити не в розкошах, але й не голодувати. Їли усе те, що було на городі, картопля була найуживанішою стравою.

Про часи Голодомору 1932-1933 рр. бабуся дізналася від батьків, але на її думку виживали ті, хто йшов до колгоспу. У їхньому селі не було масових жертв, канібалізму, оскільки майже все їхнє населення скорилося тогочасній владі і пішло працювати до колгоспів.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Про війну родина дізналася з радіо, але довгий час все таки вважали, що їх ці події не торкнуться. Однак досягнувши масштаб цієї події, то не стримували емоцій – плакали всім селом та сподівалися лише на краще. Про події з фронту дізнавалися знову ж таки з радіо, листів, оскільки мало хто повертався швидко з війни або і взагалі не повертався.

У моєї бабусі на фронт пішов її батько. Під час бойових дій був поранений. Тричі був у полоні і тричі йому вдавалося врятуватися. Одного разу його навіть вели на розстріл, але обійшлося. Про життя в полоні він розповідав без ненависті, бо мав відносно нормальні умови. З полону його відправили до Німеччини як остарбайтера. Там він потрапив до доброї сім'ї, яка допомогла йому врятуватися. Після завершення війни репресій та допитів через перебування у полоні не зазнав.

Цікавим фактом є те, що моя бабуся не полюбляє жителів Західної України, оскільки її батько розповідав про неприємний випадок, котрий стався з ним під час повернення з кіньми із Німеччини. Місцеві органи влади міста в Західній Україні взяли їх в полон і відібрали коней. Вони мусили протягом двох тижнів стояти на колінах у землянці і просити про помилування, щоб їх не розстріляли. І знову ж таки, якась невидима, незрозуміла сила врятувала мого прадідуся.

Після війни він повернувся до колгоспу, де пропрацював усе своє подальше життя. Був нагороджений відзнакою *«За перемогу над Німеччиною»* та *«За заслуги перед Батьківщиною»*. Проте пільги в той час не надавалися.

За спогадами бабусі, коли німці ввійшли до села, то одразу відчували себе повноправними господарями. Вони змушували місцевих господинь готувати їм їжу з власних продуктів. Проте такого, щоб ображали чи знущалися над дітьми, жінками у їхній місцевості не було. Моя бабуся, почувши про підхід німців до села, разом зі своїм дідом почали втікати до сусіднього, до родичів. Але й там уже були війська і вони повернулися до дому. Ці події розгорталися взимку. Назад вони добиралися полем і снайпер (чи то німецький, чи то радянський) почав стріляти по них, але так і не влучив.

Під час окупації жінки працювали на полі (сіяли просо) та фермах. Їли все, що було. Матері ходили на покинуті, спалені склади з зерном, просом, вибирали, що вціліло, товкли в ступі. Ніяких святкувань та веселощів у цей час не було.

Ставлення німців до місцевого населення в їхньому селі було лояльним. Вони показували дітям нові винаходи (фольгу-«шумиху»), давали ласощі, іноді бавилися з дітьми та грали на гармошці для старших дівчат. Моя бабуся розповіла, що навіть самі звичайні німці не хотіли воювати, а говорили, що вони теж мають кіндерів (дітей) і якби *«вашого пух і нашого пух, то був би мир»* (малося на увазі те, якби знищити вождів двох ворогуючих країн – Гітлера та Сталіна, то був би мир). Місцеві поліцаї та старости не знущалися над місцевим населенням. Але був один випадок, коли одного зі старост повісили перед сільрадою.

У 1943 р. їхня домівка згоріла, оскільки на даху сидів червоноармієць і вів прицільний вогонь, але був помічений німцями, які потрапили снарядом прямо в будинок. На щастя, в той час вся родина знаходилася у прибудові, котра спалахнула пізніше. Проте при цьому моя бабуся встигла одягнути на себе всі сукні, які мала, аби зберегти їх. Коли ж вони перебігали від домівки до погребу, у якому жили потім 5 років, поблизу розірвався снаряд, легко поранивши бабусі ногу. Їхня корова під час пожежі втекла, а сусідська згоріла заживо. Тому вони ходили до сусідів і їли м'ясо з цієї корови.

Про партизанів та підпільників чули, але не бачили.

Ховали загиблих солдатів цілими купами, як німців так і наших. Одного разу бабуся разом зі своєю матір'ю хотіли потрапити на інший бік села, на поховання своїх родичів (в їхній будинок потрапив снаряд, коли господар, через свою цікавість поліз подивитися у димар, але його помітили й поцілили прямо в домівку). Але на похорони рідних вони так і не потрапили, оскільки прямо по периметру через дорогу було вирито рів, який здавався устеленим людськими трупами (обгорілі, без певних частин тіла). Згодом, на місцях, де були подібні поховання поставили знаки братських могил.

Коли німці відступали, то за собою руйнували все, що можна було. Про прихід Червоної Армії і майбутню перемогу гомоніло все село. Ходили чутки про випадки, коли радянські військові знущалися над місцевими жителями. У бабусиному селі жорстоких випадків не було, могли лише забрати щось із господарства собі на їжу, наприклад, корів.

Після війни батьки бабусі знову повернулися працювати до колгоспу, а сама вона поїхала працювати до Челябінська на заробітки. Жилося дуже важко. Довгий час після війни жили в

хліву. Батько моєї бабусі тримав у себе ще й колгоспних коней, оскільки ферма відбудовувалася. Можливо, за рахунок цього вони якось виживали, оскільки батько часто крав продукти. Згодом стало легше, бо в колгоспі мій прадід почав возити голову колгоспу. Одного разу він побачив, що вся бабусина родина живе в нестерпних умовах. Голова виділив матеріали з-під старої домівки для будівництва дому. І через деякий нетривалий час своїми силами вони збудували новий дім.

Про голод можна сказати, що в їхній місцевості, саме 1946-1947 рр. став скрутнішим за 1932-1933 рр. Врожай був дуже поганим, їсти практично було нічого, топили грубу бур'янами чи відходами від картоплі, оскільки після війни важко було знайти деревину. Але так як батько бабусі працював в колгоспі, то їм жилося легше, бо була змога вкрати.

Родина дідуся складалася з 3 дітей-хлопчиків та матері, бо батька вбили під час війни. Мати в перші місяці голоду ходила обмінювати якісь речі на їжу, але згодом занедужала на рак легенів. Розуміючи те, що вона довго не зможе утримувати трьох хлопчиків, вона вирішила віддати наймолодшого – мого дідуся до дитбудинку, бо він уже починав опухати від голоду. Його мати привезла на залізничний вокзал і залишила на лавці, а сама спостерігала за тим, чи заберуть його працівники міліції. Пересвідчившись в тому, що її сина забрали, вона вирушила назад в своє селище, де невдовзі померла.

Як висновок, можу сказати, що для моєї бабусі період війни пройшов без великих втрат, бо всі її найрідніші залишилися живими. Сама вона не зазнавала кривди та утисків зі сторони німців. Можливо, саме тому вона й досі має думку, що в роки голоду 1932-1933 та 1946-1947 рр. вижили ті, хто пішов до колгоспу (вона не вважає, що колгосп – це експлуатація, поневолення народу), а під час окупації – не чинив опору загарбникам.

СПОГАДИ ОЧЕВИДЦЯ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ*

Китайгора Людмила Григорівна народилася 25 квітня 1934 р. у м. Владивосток, Приморського краю. В родині було четверо людей. Батько, Гольдман Григорій Олександрович, до війни був військовозобов'язаним, тому постійного житла родина не мала і доволі часто переїздила з місця на місце. Мати була домогосподаркою, займалася вихованням доньок, Людмили та Жанни.

До початку війни родина жила у м. Паласовці, Сталінградської обл. Там же Людмила пішла у школу. Про війну дівчина дізналася, гуляючи на вулиці. Пам'ятає, що був сонячний день, але усі люди метушилися, панікували, кричали: «Війна! Війна!...». Але цього слова у повному його сенсі дівчинка не розуміла. Під час нальотів ховалися у бомбосховища, де було так тісно, що навіть діти притискали коліна до грудей. Іноді з них було видно як вночі наводили прожектори на ворожі літаки. Тоді ж, після оголошення війни, батька на другий день забрали на службу у війська НКВС. Про нього нічого відтоді не чули і навіть не могли спілкуватися. Мати писала листи, але відповідей не було. Згодом виявилося, що він листувався з бабусею Людмили з маминої сторони. Таким чином вдалося відновити стосунки.

Навчання тоді продовжити не вдалося. Школи перетворили на госпіталі, адже вони були недалеко від Сталінграду, звідки везли дуже багато поранених людей, які потребували допомоги. Неподалік від госпіталів знаходились будівлі, в яких зневажливо складали один на одного трупи людей і лише згодом ховали у спільних могилах. Деякі школи перетворили на дитячі будинки, кількість сиріт дуже швидко зростала. Приїздили великі червоні автобуси, з яких виходили діти-сироти. Деякі з них були настільки маленькі, що їх виносили на руках.

Потім сім'я переїхала до с. Паласовки, де жили в землянках. Раніше там були німці, але вони раптом кудись перебралися, покинувши свої будинки і навіть не забравши з собою великої кількості речей. Але зі спогадів Людмили Григорівни очевидно, що жити там було ніяк, адже лягали спати в одязі через те, що опалювати було нічим і сніг був навіть на внутрішніх стінах

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

будівель. Певним чином їх рятувало існування поруч верблюдів, шерсть яких люди використовували замість пір'я. Дерев'яні дошки вкривали соломою і використовували в якості ліжка. Умови були жахливими настільки, що під цими ж ліжками іноді з'являлась купа мишей. Їсти було нічого, тому за радість було те, що німці полишили багато доброї пшениці та муки, з чого й готували собі їжу.

Мати була змушена піти на роботу, чого раніше вона ніколи не робила. Стала дояркою. Щодня приходила замучена додому, адже мала доїти аж 12 корів, чого раніше не вміла робити. Але ця робота рятувала від голоду: іноді дівчата прибігали до матері у колгосп і пили молоко, потім швидко бігли звідти, аби ніхто не побачив. Дівчинка також допомагала – возила у степи воду на верблюдах. Згадує це як надзвичайно важку для неї роботу.

Власності у родині не було, втрачати нічого, тому згодом переїхали до м. Красноармійська неподалік Сталінграда, де мати прийняли на роботу у військову частину. Людмила знову пішла у перший клас. Харчувалися за рахунок того, що мамі видавали пайок бурди. Хоч батько й вислав родині гроші, що заробляв по атестату, та нікому вони не потрібні були, лежали у скриньці, де їх пошкодили миші. Мати лише іноді купувала макуху по дорозі додому і їла. Іншу їжу можна було придбати, лише вимінявши на якусь річ. Наприклад, мати віддала старі поношені штани за одну цибулину дітям, адже тоді боялися захворіти на цингу.

Навчання знову закінчити не вдалося, тому що переїхали до с. Горіхове, Запорізької області, де в третій раз Людмила пішла до першого класу. У той період звільнили Павлоград, Дніпропетровської області, і батько побував вдома, хоч й одну ніч. Доньки не впізнавали його, відмовляючись взагалі вірити в те, що він є їх батьком. Сприймали його як чужинця у військовій формі. А взагалі Людмила Григорівна згадує батька як дуже доброго, лагідного, люблячого, котрий не ображав своїх дітей і навіть не кричав на них. З посмішкою на обличчі згадує, що єдиним страхом перед батьком було почути: *«Людмила, сядь со мной рядом!»* Для неї краще вже було б, аби мати покарала фізично.

Трохи пізніше, у 1944 р., у зв'язку з переведенням батька як військового, переїхали до Кривого Рогу, де дівчинка пішла вже до третього класу, бо другого не було. Навчалась у 26 школі й закінчила 7 класів. Лише наступного року ввели 8, 9, 10 клас, перший випуск яких припав на сестру Людмили, Жанну. Саме з цієї причини дівчині довелося поступити до вечірньої школи № 15 і закінчити 10 класів там.

Кінець війни чекали мільйони людей. На вулицях міст було дротове радіо, за допомогою якого люди дізнавалися про останні новини, збираючись біля стовпів. Голос Левітана був вже всім знайомий. Людмила, як і всі інші, про кінець війни почула саме таким чином. Пам'ятає, як люди раділи новинам і перемозі.

Після війни родина переїхала до Дніпропетровська. Батько працював начальником 1, 7, 12 відділень міліції. Сестра Жанна поступила до Дніпропетровського фізкультурного технікуму, після закінчення якого її направили у Черкаську обл., у м. Гільмязов, де протягом трьох років вона працювала вчителем фізкультури.

Наближався голод 1946-1947 років. Родина отримувала 1200 гр. чорного хліба, який потрібно було розділити на чотири людини. Людмила Григорівна згадує, що хліб цей хліб, чорний і настільки тяжкий, немов цеглину, звішували грам в грам, аби не було нікому зайвого. Отримували цей хліб біля місцевого хлібного заводу. Оскільки батько був військовим, родині дозволялося отримувати від райкому партії додаткові 200 гр. білого хлібу, за яким треба було йти на іншу вулицю. Черги були настільки довгими, що, бувало, йшли з Жанною по хліб зранку, а повертались аж надвечер. Були у Людмили туфлі, які вона завжди носила в руках, а одягала лише тоді, коли приходила на місце, аби довше користатися.

На відміну від голодомору 1932-1933 рр., про який Людмила, будучи дівчинкою, чула від дорослих, голод 1946-1947 рр. вона пам'ятає добре. Згадує, що їсти було нічого. Лише можна було купити солену моркву, що продавали у бочках. Ті події довели людей до такого, що вони насолоджувалися навіть гірким горілим повидлом. На щастя, батько подруги Людмили працював на хлібзаводі, тому іноді випадала можливість прийти до них додому і поїсти крихти хліба, які збирав у миску той чоловік, аби прогостувати дітей. Одного разу мати приготувала на день народження Жанни компот з білого буряка, не додаючи туди зовсім нічого. Але, усі, хто його скоштував тоді, заздрили.

Сестра Жанна поїхала влаштовуватися до Дніпропетровська, де батько на той час працював начальником третього відділу міліції. Але життя не склалося, тому повернулася назад у Черкаси, до Золотоноші. Потім вступила до Черкаського педагогічного інституту на вечірню форму. Закінчивши, поїхала до Оренбурга, де пропрацювала більше 40 років у сільськогосподарському інституті. Стала завідувачем кафедри фізичного виховання.

Батько Людмили Григорівни помер у 1984 р., а мати – у 1992 р. На даний момент Китайгора Людмила Григорівна на пенсії вже 50 років, проживає зі своїм онуком, його дружиною та правнучкою Алісою.

НЕЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ ЗВИЧАЙНОГО ЛІКАРЯ*

У моєї сім'ї з покоління в покоління передається історія про мого прадіда, відомого лікаря Олександра Григоровича Коваленка. Він народився 1913 р. у селянській родині в с. Андріївка Хотинського району Сумської області. Початкову освіту здобув у місцевій школі. З дитинства мріяв стати лікарем. У 1933-1938 рр., після навчання в Сумському медичному технікумі, вступив до Харківського медичного інституту, який закінчив з відзнакою.

У червні 1941 р., коли Німеччина напала на СРСР, О.Коваленко працював головним лікарем Охтирської районної санстанції, звідки його призвали на до лав Червоної Армії. Але в серпні того ж року частина, в якій служив Олександр Григорович, у районі Івангорода потрапила в оточення. З великими втратами його вдалося прорвати. Та біля селища Оржиці знову були оточені німецькими військами. Кілька спроб прориву на Золотоношу виявилися невдалими. Тяжко поранений лікар О.Коваленко потрапив до полону.

Близько п'ятсот чоловік військовополонений, серед яких були і його фронтіві товариші, було зігнано до конюшні. Як лікар Коваленко, як міг, допомагав пораненим. Через кілька днів їх перегнали на захід – до Володимир-Волинського табору. Військовополонених тут було більше тридцяти тисяч. Їх спогади були однаковими: колючий дріт, скажені вартові собаки, суворі вартові та постійне відчуття голоду, що не могла вгамувати ні трава, ні спіймана випадково тварина.

Спати доводилося *«покотом»* на цементній підлозі. Смертність була високою – *«пачками»*. Групи не прибирали по три й більше діб. Від всього цього почався тиф. Коваленка, як лікаря – епідеміолога, викликали в числі інших в комендатуру і запропонували організувати боротьбу з хворобою. Лікуючи хворих він сам захворів і навіть певний час був непритомним.

Восени 1942 р. полонених вивезли до Баварії, Моосбурга, – до штаблагу, розрахованого на декілька десятків тисяч в'язнів. Коваленка відправили до туберкульозного бараку. Гітлерівці страшенно боялися зарази і доручали лікувати інфекційних хворих представникам *«нижчої раси»*.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

У таборі було створене підпілля, яке займалось допомогою свпіввітчизникам. Разом з Коваленком працювали Павло Секрето, Василь Цимбаленко, Олексій-сибір'як, Дмитро Кирєєв, Василь Серебряков. Кирєєв, колишній політпрацівник, допомагав у морзі в якості санітара. Василь Серебряков, найближчий друг Кирєєва, був зв'язковим.

Діяли дуже обережно, адже працювати довелось під контролем німецьких лікарів: найменша підозра – розстріл. Діяли, на перший погляд, дуже просто. Побачать, наприклад, що якогось хлопця збираються направити на важкі підземні роботи в шахту, де він може загинути, як тисячі таких же. І непомітно відзивають у бік, говорять, що треба зробити. Вранці хлопець, потай розколупавши до крові ясна, йшов до медпункту. *«Кров у мокротинні... Кашель... Болить у грудях...»*. *«Гер лікар»* бачив: дійсно, Іван кровохаркає. Але треба було перевіряти у лабораторії. У лабораторії після ретельного дослідження, приходили до висновку: *БК+*. Це значить, що бацили Коха виявлені. Їх *«виявляв»* Цимбаленко. І *«хворий»* потрапляв до туберкульозного бараку, до Коваленка. У Коваленка на обході було тоді близько двохсот чоловік, більшість тяжкохворих, а серед них – десятки здорових. Це був страшний ризик. До того ж німці не повинні були побачити з його боку ніякого *«панібратства»* – і він поведився із хворими однаково суворо, оскільки обхід проводився під керівництвом німецького лікаря.

Часто виручав *«ДВТ-ММ»*. Це значило: довгодіючий відкритий туберкульоз майора Масленнікова. Коли на когось з *«хворих»* падала підозра, він завжди потай звертався за допомогою до цієї людини. Тяжко хворий, приречений майор, який уже тоді стояв однією ногою у домовині, здавав мокротиння за товариша, щоб той жив. Німецькі лаборанти, що час від часу перевіряли Цимбаленка, незмінно підтверджували достовірність зроблених ним аналізів: *БК+*.

Наприкінці 1943 р. в Моосбурзькому таборі військовополонених невеличка група росіян стала готуватися до втечі. Ініціатором і душею задуму був Михайло Булигін – льотчик. Втім, незабаром він занедужав і зліг. Виявилось, що у Михайла теж *«відкрився»* туберкульоз. Хвороба ця до нього прийшла після того, як він довірився Кирєєву. Через Кирєєва дійшло до Серебрякова, Цимбаленка. Вони й допомогли Михайлу потрапити до туберкульозників Коваленка.

План передбачав втечу через табірну каналізацію. Однак виявилось, що підняти кришку люка неможливо, бо всі кришки кріпились на болтах. Тоді стало зрозуміло: потрібно було комусь

вирватись на волю, переповзти з протилежного кінця по каналізаційній трубі та перепилати болти. Цей план пізніше переповів лише один вцілілий учасник втечі. М.Булигін підмовив своїх товаришів з похоронної команди, вони вирвалися з-під варти та розпиляли болти люка. Однак коли вже вся група була на волі, вони випадково наткнулися на міський патруль. Троє, в тому числі і сам організатор, були вбиті на місці, четверо сплигнули з мосту і лише один залишився живий.

За активну допомогу льотчику і його групі в організації втечі санітарів табору підняли серед ночі. Кирєєва, Серебрякова, Секрето, Цимбаленка, Коваленка – загалом десятьох. Вишикували по двоє, відібрали всі особисті речі, закували в кайдани. Нічого не сказавши, під посиленням збройним конвоєм погнали геть з табору. Після довгої дороги улютому 1944 р. вони потрапили до концтабору Дахау. Тепер вони були політичними злочинцями, причому особливо небезпечними. Про це свідчив їх одяг. Їм видали смугасту арештантську робу з червоним вінкелем (трикутником), під яким було нашите червоне коло. Таке ж коло на білому тлі було у кожного з них ззаду на лопатці і правому стегні. Незмиті сліди свіжої крові і чіткі дірки від пострілів свідчили про сумну долю людей, яким нещодавно належали ці речі.

Їх розмістили у спеціальному штрафному блоці. Це було щось подібне до табору в таборі. Барак був ізольований від решти табірних бараків колючим дротом, особливий режим, особливий нагляд. Серед штрафників були здебільшого росіяни, серби, італійці, а також кілька старих німецьких комуністів з групи Тельмана.

Лікар Коваленко дуже швидко з'ясував, що в Дахау, якщо ти хотів вижити, треба не просто лікувати хвороби, а й уміти робити їх. Олександр Григорович познайомився з працівником амбулаторії – австрійцем Ернстом та його помічниками – поляком Лешеком Вечоркевичем з Познані та сербом Іваном Киршаром з Белграда. Ернст сказав, що лікарів у Дахау особливо не полюбили, тож Коваленко перебував там як хворий. Його обов'язком було лікування політв'язнів. Він з головою поринув у роботу.

Час від часу Коваленку доводилось залишати своїх хворих, задля порятунку власного життя. В такі моменти до нього приходив Ернст і попереджав: *«Лікарю, ситуація шлехт, доведеться вас тимчасово виписати. Але ми подбаємо, щоб незабаром ви знову були у нас»*. Коваленка спочатку це дуже

здивувало. Легко сказати – потрапити до них знову. Яким чином? *«Ви зробите собі коросту»*. Зробити коросту? Це значить, треба від когось заразитися. *«О, не обов'язково»*. І, вручивши йому голку від шприца та сіль, Ернст розповів, що потрібно робити. Так лікар Коваленко і сам став *«робити собі хвороби»*, які фактично рятували його від смерті.

Минали дні і тижні. Під охороною Ернста підпільний лікар творив свої нелегальні справи. Одних він рятував тим, що виліковував, інших, навпаки, рятував, штучно *«заразивши»*. Одним з його пацієнтів був харків'янин Бедилов. Проста, не дуже грамотна, але вірна Батьківщині людина. Саме він, вже після війни, перший надіслав листа Коваленку (випадково дізнавшись про адресу): *«Спасибі Вам, Олександрє Григоровичу, за Ваш великий порятунок мене від усіх катувань і мук, карцерів і різок. Спасибі Вам, дорогий наш і любий товариш, справжній герой, рятівник життя стількох товаришів від смерті»*. Бедилова катували в Дахау. На ньому випробовували дію нових медичних препаратів, спеціально заражаючи для цього тропічною малярією.

Майор німецьких військово-повітряних сил лікар Рашер проводив досліди по заморожуванню. Їх випадково спостерігав чех лікар Блаха, який працював разом з Коваленком у сьомому бараку. Пізніше, виступаючи свідком на Нюрнберзькому процесі, він розповів: *«Піддослідного опускали у крижану воду і тримали там, доки він втрачав свідомість. З шиї в нього брали кров і піддавали аналізу щоразу, коли температура тіла знижувалась на один градус... найнижча температура, при якій людина ще продовжувала жити, була 19 градусів за Цельсієм, але більшість вмирала при 25 або 26 градусах. Коли людину витягали з крижаної води, її намагались оживити з допомогою штучного сонячного світла, гарячої води, електроенергії або з допомогою тепла живого тіла. Для останнього експерименту використовувались повії: тіло непритомної людини вміщували між двома такими жінками»*.

Запам'ятав Коваленко і Сергія Мельникова, який працював тут на кшталт санітара. Коли тримати його в лазареті (адже він був у списках хворих) було більше неможливо (очікувався німецький лікарський огляд), Коваленко, щоб зберегти хлопця, знову йшов на ризик. Німецький лікар, який оглядав Мельникова, відразу ж встановив точний діагноз: *«О, флегмона, я, я, флегмона!»* і Сергій залишився в лазареті. *«Флегмону»* йому

зробив Коваленко, впорснувши шприцом у стегно трохи бензину. Серед його пацієнтів були колишній польській посол, майбутній чехословацький президент і, багато, багато інших.

29 квітня 1945 р. в Дахау прийшов день визволення й відплати. Побачивши американців, що наближалися до табору, хтось з охорони похапцем вивісив на комендатурі білий прапор. Біля центральних табірних воріт американського солдата зустрів величезний страшний натовп. Цей американець був спантелечений незвичайним виглядом змучених людей. Але ще більше він був приголомшений, коли його раптом обеззброїли. Солдат не встиг опам'ятатися, як автомат счез у натовпі. Він злякано позадкував, та раптом усе зрозумів. Щось швидко сказав англійською своїм автоматникам, що супроводжували його. Ті зрозуміли все та добровільно віддали юрбі зброю. Капо штрафного бараку, головного ката і вбивцю, на той час уже встигли роздерти на шматки. Решту, виловивши, поставили до стінки перед багатотисячним табірним натовпом. Якийсь молодий хлопець вискочив вперед й упритул почав несамовито розстрілювати. Але зненацька якийсь росіянин підскочив до хлопця і рвонув його автомат до гори. Росіянин розповів причину свого вчинку: у таборі були двоє вартових-німців, які допомагали в'язням. Натовп відпустив їх. Решту через хвилину добили.

Влітку 1945 р. Олександр Григорович дістався до рідного села, яке було вщент випалене. Незабаром його призначили головним лікарем Роменської, а потім Тростянецької райсанстанції. Він багато зробив для післявоєнного відродження та налагодження їх роботи. Протягом декількох років Коваленко був депутатом Тростянецької міської ради.

У повоєнні роки Олександр Григорович отримував сотні листів від своїх пацієнтів – колишніх в'язнів Дахау, в котрих вони з великою теплотою дякували йому за врятовані життя. Завдяки цьому лікар Коваленко уникнув сумної долі багатьох своїх співвітчизників. Він не був клеймований як зрадник держави через те, що був у полоні, і не відсидів ще одного строку в радянських таборах.

У 1958 році О. Коваленко через підірване у таборах здоров'я вийшов на пенсію. Помер 9 вересня 1961 р.

ЛЮДИНА НА ТЛІ ЕПОХИ*

Шаєва Ганна Борисівна народилася 1921 р. в с. Леб'яже Зачепилівського району Харківської області. Здобула середню освіту у Харківському аграрному технікумі. Вона розповідає, що навчання давалося нелегко, один раз навіть була відрахована, але згодом, неймовірними зусиллями її батька повернулася до технікуму. Батько, Шаєв Борис Петрович, працював у школі викладачем математики, як вона говорила: *«Нічого не шкодував для своєї Аннушки»*. Його, та матір Ганни Борисівни, Олену Миколаївну, доля не пошкодувала. Борис Петрович ще до приходу окупантів захворів запаленням легенів і через тиждень помер на руках своєї дочки: *«Ніколи не думала, що тато піде з життя саме так...»*, – говорить Ганна Борисівна. Мати померла по дорозі до польського міста Штеттине, куди їх з донькою везли на примусові роботи.

До війни сім'я Шаєвих мало чим відрізнялася від інших родин того часу: невеликий будинок, одна корова, 6 соток землі. Про Голодомор Ганна Борисівна чула лише від родичів, бо на щастя ця біда обійшла їхнє село. Але знала, що її тітка їла усе, що було, часто навіть котів та собак, а племінниця померла з голоду навіть не доживши до 5 років.

Початок війни пам'ятає дуже добре. Вони з подругою збиралися дойти корову, коли до них прибіг знайомий хлопець Семен і сказав, що німці почали війну. Вони спочатку не повірили, та через годину прийшла мати в паніці додому і підтвердила його слова. Далі у них день був як у тумані... Вони не могли знайти собі місця. Вдома тоді ще був хворий тато, якого не можна було покинути, але вони розуміли, що залишатися тут також не можна, бо рано чи пізно німці доберуться й сюди.

Коли я запитала про те, як вони дізнавалися про події на фронті, у відповідь отримала просто усмішку, а потім вона додала: *«Дочечко, ну як ми могли дізнаватися, що нам казали, тому ми й вірили. Іншого виходу не було. А часто траплялося, що й зовсім ніхто нічого не казав, боялися за власну шкуру»*.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Незадовго до приходу німців, радянські літаки розкидали листівки, в яких було написано: *«Не залишайтеся з німцями, їдьте, йдіть з міста, вони вбивають молодих, дуже жорстокі»*. Досить скоро німці почали бомбити все навколо, бомбили дуже сильно. До цього її мати ще інколи ходила на ферму, але тепер і зовсім не виходила з хати. Батька вони поховали, тому у неї залишилася єдина опора – дочка Ганна.

Німці увійшли в село і встановили свої порядки. Ходити вулицями дозволяли тільки до п'ятої вечора, діяла комендантська година, після цього забирали в поліцію. Поліцаї теж добротою не відрізнялися. За простий непослух били, а за намагання втекти просто вбивали. От і Семена вбили. Вона пам'ятає як прибігла Тетяна, впала їй на груди і почала кричати, вона була вагітною від Семена.

Через деякий час німці роздали повістки. Дівчатам дали на збори добу, а хлопцям не дали можливості навіть додому зайти, попрощатися з рідними, хапали прямо на вулиці і на вокзал. Спочатку вони довго йшли пішки, потім в поїзді їхали кілька діб у вагонах для перевезення худоби. На підлозі було накидано сіно і все. Вагон був брудний, вшивий. Ніяких зручностей. Дівчата взяли хоч щось з одягу, а у хлопців не було нічого. Ці хлопці подорослішали відразу, не посміхалися зовсім. Вже в польському місті Штеттине, окупованому німцями, їх повели до лазні, обробили від вошей. Речі, які вони взяли з собою, відібрали. Натомість дали одяг з убитих і полонених. На ноги змусили надіти колодки. Дівчата ледве впросили німців дати їм хоч якісь туфлі.

Поселили їх в бараках, нари в два яруси. Годували вбого, один раз на добу давали баланду, тому відчували постійний голод. Жінки працювали на пошті – сортували листи, папери, посилки. Доглядали за ними охоронці. На пошту часто приходили посилки з фруктами. Одна з полонених змогла вкрати і з'їсти яблуко. А от другій жінці не пощастило. Отримані поштою цінні посилки, містили продовольчі картки. Вона вкрала пачку і сховала у себе в бараку. Отоварювати їх було вкрай небезпечно. Але жінка ризикувала. Німці дивувалися: *«Звідки це у полонених продовольчі картки?»* У всіх полонених на сорочках були нашиті написи *«OST»*. Ця жінка і з іншими поділилася картками. Виходячи в місто, вони ховали напис *«OST»* за комірком, щоб ніхто не дізнався, що вони оstarбайтери. Але німці їх вирахували і прийшли в барак з обшуком. Про цей, найжахливіший період свого життя, їй завжди хотілося забути. Але пам'ять не дозволила. Так говорила, ледве стримуючи сльози, Анна Борисівна.

Щодо подій на фронтах, то вони дізнавалися дуже мало, бо не було можливості. Усі листи, посилки перевірялися німцями. А одного разу, вона розповідає, хлопець викрикнув, що наші здобули перемогу в одній битві, його розстріляли на місці.

Ганна Борисівна розповідає, що інколи чула про партизанів, але ця тема була заборонена у суспільстві. Жоден не мав права мати власну думку, спілкуватися рідною мовою і згадувати про Україну. Про підпільний рух теж не можна було говорити, бо тебе могли *«приписати»* до партизанів, а це – вірний шлях до смерті.

Під час наступу Червоної Армії Ганна Борисівна була у Польщі й отримала важке поранення ноги. Кілька днів була без свідомості й, коли прийшла до тями, то перебувала в лікарні. Через деякий час з'явилася можливість повернутися в Україну, але Ганна Борисівна зустріла жінку на ім'я Хельга, яка забрала її до себе покоївкою. Розповідаючи про цей період свого життя Ганна Борисівна і досі дуже дивується тому, що німці також могли по-людськи відноситися до людей не-німецької національності. Хельга та її чоловік дали їй грошей, щоб вона могла повернутися додому. У одному з листів, які вона потім писала Ганні Борисівні, Хельга розповідала, що дуже хвора, можливості на одужання майже нема. Найбільше Ганну Борисівну дивувало те, що одна-єдина жінка просила вибачення за увесь німецький народ, який завдав скільки горя не тільки іншим, а й собі самому.

Після повернення на батьківщину вона вийшла заміж, згодом завагітніла та ніде не працювала, за станом здоров'я (через поранення ноги, яке отримала ще в Штеттині). Згодом була нагороджена ювілейною медаллю. Про голод 1946-1947 рр. вона багато розповісти не змогла, тому що більшою мірою вона його не відчувала на собі.

Зараз вона уже прабабуся моєї подруги Анастасії. Я вважаю, кожен з нас має берегти ці спогади, адже скоро не буде навіть у кого запитати, щоб дізнатися про таку страшну подію в історії людства.

ІСТОРІЯ МОЄЇ РОДИНИ Є ЧАСТИНОЮ ІСТОРІЇ МОЄЇ БАТЬКІВЩИНИ

Родовідна пам'ять – явище в українському побуті унікальне. Очевидно, мало хто знає, що у давнину було за обов'язок знати поіменно свій родовід від п'ятого чи навіть сьомого коліна. Пам'ять про своїх предків була природною потребою. Триматися свого родоводу, оберігаючи в такий спосіб сімейні реліквії і традиції та передаючи їх у спадок наступним поколінням, було обов'язком. Тих, хто цурався чи нехтував історичною пам'яттю, зневажливо називали людьми без роду-племіні...

Відколи існує людство на землі відтоді воно дбає про продовження свого роду. І це не даремно. Від батьків передаються дітям не тільки генетичний код, рідна мова, виробничий і побутовий досвід, а й матеріальна і духовна культура, втрата якої призводить до деградації нації.

Селище міського типу Угроїди, що розташоване на північному сході від обласного центру, це мала Батьківщина моєї мами. Тут вона народилася яскравого і теплого квітневого ранку у сім'ї вчителів. Дідусь мій, Маленко Іван Васильович, після закінчення у 1955 р. Лебединського педагогічного училища та Харківського державного університету, працював учителем історії (до речі, Лебединське педагогічне училище свого часу, у 1940 р., закінчив і мій прадід Маленко Василь Нестерович, який працював учителем початкових класів у селах Лебединщини та Тростянецьчини).

У серпні 1961 р. до сільської середньої школи після закінчення філологічного факультету Київського педагогічного інституту приїхала працювати молода і вродлива вчителька російської мови Андрущенко Олександра Степанівна. За її незвичайної краси та кольору коси учні називали її лагідно *«сонечко»*.

Саме тут взимку 1963 р. мої молоді бабуся і дідусь навіки поєднали свої долі, а через рік у них народилася малесенька донька, улюблениця, блакитноока Аллочка, моя мама. А через шість років – менша донька Аліна.

Прожили мої дідусь та бабуся у мирі та злагоді тридцять сім років, аж поки тяжка хвороба не забрала у нас дідуся. Відтоді коси моєї бабусі стали зовсім білими.

Доля роду Маленків завжди була пов'язана із Сумщиною. З діда-прадіда вони були селянами-хліборобами. Найстаріші жителі с. Білка Тростянецького району ще пам'ятають двох братів Василя

та Григорія, синів бідних селян Нестора та Улити Маленків. Моя прапрабабуся Улита прожила 95 років, мала неабиякий хист до малювання, виготовлення виробів декоративно – прикладного мистецтва. Зроблені нею шітки вибілили не одну сільську хату більчан та жителів сусідніх сіл. Дуже любила вона ходити по рідному краю. І вже навіть будучи зовсім старенькою, вона брала до рук кострика і йшла до лісу, де збирала різні трави, квіти. Могла запросто попрямувати до сусіднього села (піншки!), бо дуже боялася автомобілів та поїздів.

Маємо таку сімейну легенду. Закохався один привабливий юнак з бідної селянської родини у таку ж вродливу дівчину. Кохання виявилось взаємним. Та на шляху до їхнього щастя стояли статки обраниці. Не погодились її батьки на нерівний шлюб, бо мали на той час коней, корів, різний реманент. Хоча це все було зароблене тяжкою працею та потом всієї багатодітної сім'ї Івана Ілліча Коробейника, батька красуні. У кінці 1920-х рр. їх навіть називали «куркулями», які не відразу погодились вступати до колгоспу. Тоді закоханий юнак під покривом ночі викрав свою кохану дівчину. Нічого не залишалося батькам, як благословити дітей. А чи правда це, чи всього лише сімейна легенда тепер уже не важливо. І жили Василь та Уляна у горі і radoшах 56 років аж до самої смерті мого прадідуся (а цим юнаком був саме він) у 1985 р. Мали вони двох синів та доньку. Старший синочок прожив дуже мало, бо голодного 1933 р. не вберегла Улянка свого малюка від смерті, хоча і виміняла вона весь свій посаг на продукти для сім'ї.

А другим синочком став Іванко (мій дідусь), який народився під кремезною старою яблунею 1935 р. А через два роки «знайшлася» й дівчинка, яку назвали Аллою. З дитинства вона була закохана у математику, тому й обрала цей фах, вступивши до Сумського педагогічного інституту. Пропрацювала Алла Василівна Маленко (Сінельникова) сорок років вчителькою математики Охтирської середньої школи № 4.

У жахливе воєнне лихоліття Василь Нестерович Маленко служив шляховим обхідником на залізничній станції Смородино. Робота на залізниці прирівнювалась до служби у діючій армії, а після війни він повернувся до своєї улюбленої професії і аж до виходу на заслужений відпочинок працював учителем початкових класів.

Брат Василя Григорій все життя працював у колгоспі в рідному селі Білка. Його донька емігрувала до Канади. За чутками там вона і померла, залишивши після себе доньку Світлану.

Доля дванадцяти дітей Івана Ілліча та Одарки Іванівни Коробейників склалася по-різному. Серед них і вчителі, і лікар, і працівник торгівлі, і залізничник. Мені не відомі подробиці їх

особистого життя, але я напевно знаю, що всі вони чесні, роботящі люди, справжні громадян своєї держави.

Перед святом Василя Великого року 1939 р. в поліській хаті білостінній, що задивилась вікнами у широкий світ, рік Новий нову радість на руках тримав.

Схвильований, зраділий враз родині подала свій голос, наче пісню, плугатарів одвічних донька й онука. А рік Новий, доземно вклонившись, промовив щиро та лагідно: *«Ось тобі, пане Степане, кровинка твоя, ось тобі, діду Панкрате, мрія твоя, ось тобі, славна родино, подарунок від Василя Великого, який приніс вам маленьку господиню»*.

Дванадцятого січня 1939 р. у родині колгоспників Степана та Катерини Андрущенко народилася донька Олександра, яку всі ніжно називали Шурочкою. Про пращурів прадіда Степана мені невідомо нічого, окрім тільки, що його батька звали Семеном і був він із селян с. Володимирівки Ріпкинського району Чернігівської області. Прабаба Катерина походила з великої родини Ключників. У її батька, Панкрата Демидовича та матері Маври Іванівни було дев'ятеро дітей: шість синів та три доньки. А ще він мав корівок кілька, коників, кілька гектарів землі, на якій працював тяжко зранку до пізньої ночі разом з усією великою родиною. Жили і працювали дружно разом із синами і невістками, доньками та зятями, тому у клуні завжди мали доволі збіжжя. Сталінський заклик вступати до колгоспу сприйняли стримано і не поспішали приймати остаточне рішення, бо якого ще потрібно було Панкрату та Маврі колективного господарства, якщо разом з ними залишались жити та працювати старші сини з невістками та дітьми. У нього був свій колгосп.

Кожного року когось із родини справляли нову одежину. Того далекого 1930 р. самому Панкрату придбали нового кожуха, яким він дуже пишався. Та недовго радів він з тієї обновки. За небажання вступати до колгоспу викликали його до сільради. Як не умовляла чоловіка Мавра не одягатися в нове, не послухав він жінчиної поради. Додому повернувся в старій свитині, бо кожуха відібрали для біднішого селянина. Вперше тоді задумався Панкрат Ключник над таким питанням: чому після Лютневої революції 1917 р. в Росії, коли земля була поділена між усіма селянами, до кінця 1920-х рр. одні стали заможними, а інші злиденними? Бо сам він, з діда-прадіда селянин, знав лише, що потрібно працювати, працювати з ранку до ночі, що земля не пробачає лінощів і безвідповідального ставлення до себе.

Дуже важким для сім'ї Ключників, як і для мільйонів інших українських сімей виявився рік 1933 р., коли «червона мітла» вимітала в українських селян останні крихти, обкладала останніх

непомірними податками. Панкрат Демидович повинен був здати державі стільки часнику та льону, що навіть, засіявши ними землі половини села, він не зміг би впоратися з наказом влади. І одного осіннього дня приїхав за ним «воронки», щоб вирвати господаря із сім'ї і відправити на далеке Біле море будувати Біломоробалтійський канал. Про свої поневіряння розповідав він своїй доньці Катерині, а вже вона – моїй мамі. Всесоюзне будівництво на своїх кістках винесли такі, як і він, репресовані та засуджені. Тисячі з них помирили від тяжкої праці, холоду і голоду, Ніхто не ховав їх за християнськими звичаями, у кращому випадку закопували посеред котлованів.

Та видно почув Господь вічні молитви його дружини Маври. Зглянувся над тими дітьми, які *«розлізлися межі людьми, мов мишенята»*. Одного ранку, не пам'ятала бабуся Катерина якого року, але з'явився на будівництві новий керуючий. Він оголосив ув'язненим, яких вишикували до його приїзду, *«радісну»* новину : кожному шостому оголошено амністією з приводу зміни керівництва НКВС. І став зачитувати прізвища. Кожний шостий підлягав звільненню і мав відбути до місця перебування сім'ї. Так, після довгих поневірянь, повернувся до поліського села Володимирівка Ключник Панкрат Демидович, справжній український селянин, хлібороб.

На той час вдома залишилися лише дві молодші доньки – Катерина та Поліна. Усі інші роз'їхалися у пошуках кращої долі безкрайними просторами Радянського Союзу. Мені не відомо як склалися долі усіх дев'яти дітей Панкрата. Та й сам він цього не знав. Один із шести синів, Іван Панкратович, вступив до Бобровицького медичного училища, а у 1937 р. – до Ленінградської військово-медичної академії, яку достроково закінчив у 1941 р. 3 липня 1941 р. – у діючій армії. На його долю випала дуже важка місія: він був хірургом військово-польового шпиталю, начальником санітарного ешелону. Разом із фронтовими побратимами вивозили з поля бою і лікували поранених на Сталінградському фронті, Курській дузі. Брав участь у звільненні Києва.

На початку 1943 р. майор медичної служби, начальник санітарного поїзда Ключник Іван Панкратович, за плечима якого було стільки фронтових доріг, познайомився з тендітною, вродливою, молодою медсестричкою, яка прибула у складі нового поповнення. Це було кохання з першого погляду і на все життя.

У майбутньому Шурочка стала Олександрою Петрівною Ключник, дружиною і вірним другом Івана Панкратовича. З 1943 р. і до кінця війни фронтові дороги стали спільними для них обох, а після війни Шура подарувала своєму Іванкові двох синів-соколів: Олега та Юрія. Перший, після закінчення Київського військового

училища став льотчиком, полковником авіації. На даний час вийшов у відставку і живе із своєю дружиною Ларисою, лікарем-педіатром, донькою відомого радянського дитячого ортопеда Г.Р.Ройко, у м. Волгоград. Молодший син Юрій після закінчення Київського інституту легкої промисловості живе і працює інженером на хімічному комбінаті у Черкасах.

І після війни доля подружжя Івана та Олександри Ключників була пов'язана з медициною. Відразу після закінчення війни Іван Панкратович був призначений на посаду начальника госпіталю для військовополонених у Тарту (Естонія). Олександра Петрівна працювала у цьому ж шпиталі медичною сестрою. У 60-70-х роках минулого століття І.П.Ключник перебував на посаді головного лікаря санаторію для інвалідів та учасників війни у м. Нові Санжари Полтавської області. Але після виходу на заслужений відпочинок продовжував працювати, передаючи свій життєвий і професійний досвід молодим медикам Полтавської обласної лікарні та військового шпиталю Полтавського військового гарнізону.

Помер полковник медичної служби Іван Панкратович Ключник 28 лютого 1994 р. і похований з військовими почесностями у м. Полтава.

Ще один син Панкрата Демидовича Ключника, Петро, з 1934 р. на військовій службі. Закінчив Харківське танкове училище, брав участь у битві під Прохорівкою. Війну закінчив у Берліні. Далі продовжував військову службу у групі радянських військ у Німеччині (у м. Лейпцігу). Разом з дружиною Олександрою Петрівною виховали двох дітей – сина Олега та доньку Олену.

Одна з доньок Панкрата Демидовича та Маври Василівни Поліна саме перед війною вона закінчила Городнянське медичне училище і стала медичною сестрою.

Це трапилося так раптово, що він не міг отямитись. Його тільки вчора призначили взводним. Тиждень тому він повернувся у свій полк після поранення. Поранення було важким, лікарі непокоїлися за його здоров'я. Але він видужав. І це завдяки їй, Полінці, фронтівій сестрі. Маленька, тендітна, вона двічі виносила його з поля бою. Та хіба тільки його! Таких кремезних бійців виносила, що всі лише дивувалися. Це розповідь одного з поранених бійців, кого врятувала, винесла з поля бою Поліна Панкратівна Ключник, фронтова медична сестра,

Після війни до виходу на заслужений відпочинок працювала операційною медсестрою центральної районної лікарні м. Клецьк Мінської області республіки Білорусь.

І лише одна донька Катерина залишалася з батьками аж до самої їх смерті. Мавра Василівна Ключник померла у 1948 р. До

останніх днів була дуже набожною, дотримувалась усіх постів, весь час проводила у молитвах за дітей та онуків.

Доля Катерини склалась, мабуть, найтрагічніше за долі усіх дітей цієї багатодітної сім'ї. Вона вийшла заміж у 18 років, а вже у 26 стала удовою. Вийшла заміж за кароокого та рудоволосого хлопця зі свого села, веселого та завжди життєрадісного Степана Андрущенка. У січні 1939 р. Катерина народила дівчинку, яку вирішили назвати Олександрою. А у червні 1941 р. Степан добровольцем пішов на фронт. Ще один раз бачила Катерина свого коханого, коли після втечі з полону він повертався до своєї військової частини. Усього три дні. Три дні, які стали останніми днями сімейного щастя.

Більше Степан Семенович Андрущенко до рідного села не повернувся. Пропав без вісті у 1945 р. десь аж у далекій Польщі. А 8 липня 1944 р. Катеринка народила маленьку Валечку. До самої смерті у квітні 2007 р. Катерина Панкратівна Андрущенко заміж не виходила, так і залишилася солдаткою.

У 1956 р. закінчила школу та вступила до педагогічного інституту Шурочка, старшенька; через 5 років і Валечка покинула рідну домівку, так жодного разу і не побачивши свого батька. Вона теж стала студенткою економічного факультету Київського інституту народного господарства. Усе своє життя Валентина Степанівна Андрущенко (Подвисоцька), сестра моєї бабусі, присвятила своєму рідному індустріальному місту Запоріжжя, де працювала спочатку економістом на металургійному комбінаті, а потім заступником начальника податкової інспекції міста.

Моя мама, Маленко Алла Іванівна, є нащадком двох славних українських родів – Маленків та Андрущенків. Їх історія – це маленька частинка історії нашого народу, нашої країни. Мама продовжила шлях своїх батьків – стала вчителькою. Після закінчення у 1981 р. із золотою медаллю Угроїдської середньої школи вона вступила на історичний факультет Харківського державного університету ім. М.Горького. Після його закінчення працювала вчителькою у Харківському фізико-математичному лицейі; після повернення на Сумщину викладала історію у с. Михайлівське Краснопільського району та с. Стецьківка Сумського району. Останні сім років мама працює викладачем історії України, правознавства та економіки Державного навчального закладу *«Сумський центр професійно-технічної освіти харчових технологій, торгівлі та ресторанного сервісу»*.

Туди ж, до Харкова, у 1981 році приїхав, щоб стати істориком хлопчина з Недригайлівщини з таким козацьким прізвищем Окунь.

П'ять років мої майбутні мама і тато навчалися в одній групі.

Після закінчення університету тато потрапив до Забайкалля, де два роки проходив військову службу, а мама залишалася в Харкові. Та своєї долі, як то кажуть, «конем не об'їдеш». Після служби він повернувся до Харкова, де знову зустрівся зі своїм студентським коханням. На той час мама, яка ще студенткою вийшла заміж, розлучилася з першим чоловіком. І вже майже двадцять три роки з того часу як вони одружилися і живуть у мирі і злагоді. Татова ж мрія стати істориком так і залишилась мрією. Бо хоч і навчався він в університеті добре, але життя внесло свої корективи. І все його подальше життя після армії пов'язане з *«Украпиштою»*.

Рід Окунів походить від козака Василя Окуня Полтавського козацького полку (за сімейними переказами).

Мій дід з батькового боку, Окунь Василь Пилипович народився у с. Іваниця (зараз Недригайлівського району Сумської області) у 1923 р. в селянській сім'ї Пилипа Петровича та Євдокії Василівни Окунів. Батько Євдокії Василівни був священником у с. Томашівка. Ще замолоду подружжя Окунів зазнало тяжкої праці. Своім онукам баба Явдоха завжди говорила, що вона не знає хто такі куркулі, що все своє майно набули вони щоденною працею з ранку до ночі: *«Скільки пам'ятаю себе, то все волочу, волочу і волочу»*. У 1931 р. Пилип і Євдокія змушені були залишити свою хату, яку забрав собі голова новоствореного колгоспу, бо потрапили під розкуркулення (і вже аж у 1955 р. вони викупили свою ділвіщину). І все своє життя згадувала бабуся, що «багато жінок в Іваниці ходили у її хустках».

Крім Василя було у Пилипа та Євдокії ще двоє дітей: Микола та Олена.

Пилип брав участь у боях за визволення України. До рідного села Пилип Окунь повернувся без ноги, але Явдоха раділа і з того, бо багато односельчанок залишилися удовами. Вдачу батька перейняв і Василь, якому на початку війни виповнилося лише вісімнадцять років. У червні 1941 р. таких юнаків ще не брали до війська. Та, незважаючи на це, Василь добровільно вступив до лав Червоної Армії. Була в нього мрія – літати. Та залишилася вона нездійсненою, бо на призовному пункті у військкоматі у його документах поставили запис про походження – *«из кулаков»*. І став червоноармієць Пилип Окунь слухачем артилерійської школи молодшого командного складу. Брав участь у битві за Москву, боях на Курській дузі, визволяв братню Білорусію. Бойовий шлях лейтенант Василь Пилипович Окунь, командир зенітної батареї, закінчив у Польщі.

Демобілізувався В.П.Окунь у 1947 р. Подальшу долю визначили його селянські корені і він вступив на ветеринарний факультет Київської сільськогосподарської академії. Після закінчення навчання був направлений до с. Берестівки Липоводолинського району і отримав посаду ветеринарного лікаря.

Під час однієї із сільськогосподарських виставок познайомився з молодим агрономом із с. Засулля Недригайлівського району Псарьовою Варварою. Через рік Варя погодилась переїхати до Берестівки. А ще через рік у них народився первісток – син Олександр.

Рід Псарьових веде свій початок від селян – переселенців із Курської губернії кінця ХУІІІ ст. Борис Кирилович Псарьов рано залишився сиротою і був змушений наймитувати у пана Русака у с. Сакуниха Недригайлівського району – служив кучером. За гарну службу пан платив йому подвійну платню і йому вдалося зібрати грошей та купити 5 десятин землі. Так, завдяки важкій наполегливій праці мій прадід Борис із селян – бідняків став середняком. Одружився він пізно – у 31 рік. Я думаю, що родина Марини Захарівни Захарченко була бідною, бо батьки віддали її заміж за Бориса у 16 років. Народила Марина шістьох дітей: трьох хлопчиків і трьох дівчаток. До дорослого віку дожили лише троє – Варвара (моя бабуся), Микола та Олександр.

Під час воєнного лихоліття Варвара копала загороджувальні окопи під містом Ромни, тим самим допомагаючи фронту, а в окупацію дивом залишилася на батьківщині і не потрапила до Німеччини, бо їй переробили документи на ім'я померлої старшої сестри Катерини.

У Варвари та Василя Окунів народилося четверо дітей. Наймолодший їх син – мій батько – Окунь Віктор Васильович.

Та недовгим було їх щасливе сімейне життя. Від отриманих на війні ран, від важкого неспокійного життя, від ненормованої роботи, Василь Пилипович Окунь помер у 47 років. І все лягло на тендітні плечі Варвари. Старший син Олександр ще навчався у 10 класі, донька Тетяна – у 9, син Василь ще був п'ятикласником, а мій батько тільки пішов до школи. Та усіх вивела в люди, поставила на ноги, допомогла усім здобути освіту, бабуся Варя. Олександр закінчив механіко-математичний факультет Харківського державного університету, працює головним технологом виробничого об'єднання «Моноліт»; Тетяна закінчила Богодухівське медичне училище, працювала медичною сестрою у психіатричній лікарні та хірургічному відділенні Харківської міської лікарні № 2. Закінчила Харківський медичний інститут і у даний час працює завідуючою клінічною лабораторією Сумської міської лікарні № 1. Середній син Василь

після закінчення Харківського військового пожежного училища працював пожежником у Недригайлові, а зараз на пенсії.

Коли моїй бабусі Варі виповнювалося 70 років, то на святковому вечорі я вперше почув прислів'я «Добра дитина – батькам сад, лиха дитина – горе». І вперше повною мірою відчув, спостерігаючи за розчуленою старою жінкою, яке це щастя – виростити дітей гідними людьми, пишатися їхніми досягнення. Коли віншували ювілярку, часто шанобливо називали імена її чотирьох дітей.

Радіючи за бабусю, я був щасливий з того, що друга частина прислів'я не стосується нашої родини. Я й сам хочу продовжити шлях, започаткований моєю бабусею, – стати передовсім порядною людиною.

Родина, сім'я – це частинка суспільства, яка об'єднує рідних людей у єдине ціле, робить їх зв'язки нерозривними. Можна мати багато знайомих і друзів, але тільки сім'я дає нам відчуття захищеності і потрібності на все життя, робить нас щасливими і впевненими у майбутньому.

Україна знала часи, коли родини були великими, і три – чотири покоління жили під одним дахом, разом працювали, кожен вносив свою часточку в добробут сім'ї і міг розраховувати на допомогу.

Дружна родина робить людину щасливішою і сильнішою. І що більше буде таких родин – то сильнішою буде країна.

Протягом багатьох століть Україну населяли представники різних народів. Вони хліборобили на українській землі, будували міста, захищали землю. Отже, для всіх жителів України вона є Вітчизною. Це переконання прийшло до мене разом з усвідомленням, що я українець. Я пишаюсь своїм родом, пишаюсь тим, що моя сім'я є часточкою великого українського народу, бо незалежно від національності, ми любимо ту землю, яка нас зростила. Я пишаюсь тим, що мої родичі зберегли в своєму повсякденному ужитку рідну українську мову. Я народився на українській землі, живу в Україні і сподіваюся, що буду жити тут усе своє життя. Тут живуть люди, яких я люблю. Тут моя родина, мої друзі, могили моїх близьких. Україна – моя Батьківщина. Я її люблю, погану або гарну, злиденну або багату. Нехай не зовсім гладко в неї ідуть справи, але вона в мене єдина, іншої такої країни немає. І не буде.

Україна потребує підтримки, любові від молодого покоління. Щоб мати право називатися гідним її сином, потрібно бути насамперед вдячним сином своїм батькам. Адже все починається у світі з любові, з любові в родині. І допоки ми будемо пам'ятати про своє минуле, пишатимемося сучасним, допоки в наших серцях буде сяяти любов до батьків наших, до свого роду, родини, до України, то козацькому роду нашому не буде переводу!

ЧЕРЕЗ ГОЛОД І ВІЙНУ. ПАМ'ЯТЬ ПРО ПЕРЕЖИТЕ *

Відчути дух епохи за допомогою навчальної чи наукової літератури надзвичайно важко. І водночас досить заговорити з літньою людиною про її молодість, і відразу через живе слово, мовлене з посмішкою, зітханням, а часом і сльозами, перед нами відкривається яскраве полотно колишнього життя з його великими і начебто дрібними подіями. Після розмови із землячкою-старожителькою Т.С.Фединою про її долю, ми просто зобов'язані оприлюднити її усні свідчення.

Тетяна Сидорівна Федина народилася 5 березня 1923 р. у селі Вільшана (зараз Недригайлівського району Сумської області). Закінчила 4 класи у Вільшанській школі. Батьки – селяни. Спочатку були одноосібниками. Батько був майстром на всі руки, навіть робив меблі і шив взуття. Поки не розкуркулили, були середняками, мали землю, коней і худобу. Потім все забрав колгосп. У 1932 р. батько застудився і підхопив запалення, ніхто його не лікував, оскільки був голод. Лікар до нього навіть не прийшов. Мати змушена була піти в колгосп, добре працювала, була ланковою. Прожила мати 98 років. У сім'ї було троє дітей, серед яких Тетяна Сидорівна була найстаршою. Коли був Великий Голод респондентці було 9 років. За її словами вона особисто знала 15 осіб, які померли від голоду. Всі вони жили по сусідству, на їхньому кутку. Серед них дві її близьких подруги з батьками і братами. Дорослі жінки виявилися витривалішими і пережили чоловіків, дітей та стариків.

Коли оголосили про початок війни у 1941 р. усі дуже захвилювалися. Сім'я Тетяни Сидорівни теж переживала, хоча батько вже помер, а брат був ще малий і не підлягав призову. З їхньої вулиці мобілізували до армії 30 молодих неодружених хлопців. Дехто з них залишилися живими і повернулися з війни, але більшість – загинули.

Хрещеного Тетяни Сидорівни, це був материн брат, забрали на фронт відразу ж. Там він потрапив у полон. Перебуваючи у полоні у Польщі втік і пішки прийшов звідти додому. Вдома оженився. У них з дружиною народилася донька.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Крім того тут, у Вільшані, влітку 1941 року гостював двоюрідний брат з Маріуполя. Внаслідок війни хлопчик не зміг повернутись додому. Через деякий час його батьки перебралися до Вільшани з Маріуполя, притягнувши з собою візок з пожитками. Коли Червона Армія прогнала німців, то матиного брата і тітчиного чоловіка забрали на фронт. Вони обидва не повернулися з війни. Тетяна Сидорівна вважає, що їй був знак, коли загинули її дядьки. Вона в цей час була в Німеччині. Однієї ночі до неї щось постукало. Вона все обдивилася – ніде нікого не було. Ні всередині, ні зовні. Перед ранком її знов розбудив невідомий стукіт, і знову нікого не було.

У Німеччину на примусові роботи оповідачку забрали у червні 1943 р. З Вільшани до Недригайлова молодь супроводжували поліцаї на підводі, а з Недригайлова повезли на залізничну станцію вантажівкою. До Німеччини дісталися поїздом. Потрапила до Східної Пруссії. Її господарі раніше жили у німецькій колонії в Бессарабії. А коли СРСР захопив Бессарабію, то ці німці втекли до Німеччини. Там їх поселили у домівках, що раніше належали полякам, а поляків виселили звідти. Господарі самі натерпілися різної біди за своє життя, тому вони своїх робітників не ображали. Їли одну і ту саму їжу і господарі, і остарбайтери. Страви готувалися всім разом, а не окремо. Німці жодного насилля щодо остарбайтерів не чинили, не били. Але доводилося тяжко працювати з раннього ранку до півночі. Крім того все одно було відчуття, що ти не вдома. Додому вдалося надіслати тільки одну поштову листівку. А отримала лише одного листа від подруги з села. Лінія фронту тоді вже була на Сумщині. Цей лист допоміг надіслати до Німеччини один німець, який зупинявся у них вдома у Вільшані. Він відправив його своїй дружині, а та переслала оповідачці.

Серед остарбайтерів були такі, що сходилися і жили як чоловік із жінкою, а потім повернулися додому з дітьми у 1945 р. До Тетяни Сидорівни теж залицялися хлопці. Та вона не хотіла повернутися додому вагітною або з дитиною на руках. Один залицяльник був особливо настирний. Господарка-німкеня помітила це і розпитала дівчину, чи потрібен їй цей хлопець. Та сказала, що вона навпаки хоче, щоб її залишили в спокої. Тоді німкеня суворо поговорила із залицяльником, внаслідок чого хлопець намагався більше не потрапляти на очі Тетяні Сидорівні.

Після війни дівчина повернулася додому. 3 серпня 1945 р. вона приїхала в Вільшану, один день побула в дома, а на наступний її відправили за сусіднє село Фартушене до колгоспної молотарки.

Довелося дуже тяжко працювати, тижнями навіть жили в полі, не поверталися додому. За її словами у 1946-1947 рр. великого голоду не було. Вона порівнює з ситуацією у 1932-1933 рр. Після війни недоїдали, але потроху щось їстівне було. Ніхто з їхньої ulиці з голоду не вмер.

Із особистим життям у Тетяни Сидорівни були проблеми. Один парубок хотів взяти її заміж, але його рідні сказали, що вона вже вироблена, бо і до війни тяжко працювала, і в окупації, і в Німеччині. Що в неї підірване здоров'я. Хлопцю наполегливо порадили взяти молодшу і здоровішу. Про це дівчина говорила з самим хлопцем, і він підтвердив все. До тридцяти одного року оповідачка дівувала, а потім один парубок напитував собі когось, щоб одружитися. Хтось з людей порадив йому Тетяну Сидорівну. Чоловік прийшов до неї додому, вони познайомилися, поговорили. Зрештою одружилися. Пара прожила 58 років у мирі і злагоді. Мали дочок, яких видали заміж. Зараз є внуки.

**ОСТАРБАЙТЕРИ – ДАРМОВА СИЛА
НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ***

Про долю Коваленко Марини Євдокимівни розповіла її онука – Глуховщенко Людмила Миколаївна. Вона проживає у с. Чернеча Слобода, Буринського району, Сумської області. Саме тут у 1919 р. народилася її бабуся Марина.

З ранніх літ дівчина відчула гіркий присмак життя, адже росла в бідній селянській родині. Коли вона була зовсім малою, батько покинув сім'ю. Тому матері довелося одній виховувати доньку. У школі навчалася тільки три роки, бо не було в що одягтися. Згодом, мати почала жити з чоловіком, в якого було четверо власних дітей. Цей чоловік був досить заможним, мав власний сад, коня, корову та іншу худобу. Його жінка померла під час громадянської війни, коли до оселі увірвалися денікінці.

Під час голоду 1932-1933 рр. родина майже не постраждала. З невідомих причин в них залишилося чимало запасів, навіть корову не забрали. Мати і вітчим ніде не працювали, залишалися «одноосібниками», тобто працювали самі на себе. До колгоспу не вступили, бо не хотіли втратити надбане за стільки років.

У 23 роки, під час окупації, Марину вивезли на роботу до Німеччини. Забирали з дому місцеві «поліцаї», побили батька. Зібравши багатьох, погнали в Ромни, строем, по чотири чоловіки, під численною охороною. З Ромнів людей повезли товарним потягом. Везли, як худобу: напихали повні вагони. Їхали вночі, а вдень потяг зупинявся і їм доводилося лежати на землі, десь серед лісу у болотистій місцевості.

У Німеччині Марина працювала на заводі, де виготовляли запчастини для танків та іншої військової техніки. На жаль, збереглося небагато спогадів про ті часи, тому що, повернувшись на Батьківщину, вона боялася говорити про те, де вона була і чим займалася через можливість переслідування.

Однак зі слів її рідних вдалося дізнатися, що працювала вона дуже тяжко. До того ж, на чужині було страшно, самотньо і хотілося додому. Особливо моторошно було тоді, коли доводилося чути крики, стогін, плач, що доносилися з концтабору, який

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

знаходився поряд. Можливо, саме тому, згадуючи все це, Марина Євдокимівна говорила, що жилося їм добре і харчувалися вони непогано, адже все пізнається в порівнянні.

Про життя на чужині свідчить один із її спогадів. Одного разу, працюючи на заводі, захворіла і потім довгий час не могла стояти за верстатом. Тож працювала на кухні. Там, при кожній нагоді, намагалася сховати хоча б декілька шматочків хліба: не для себе, для своїх подруг. Так, навіть у такі складні часи, люди не забували про дружбу і взаємодопомогу.

Збереглося три листи, які Марині надсилала її подруга з села Маруся, що також перебувала на роботі в Німеччині. У цих листах дівчина пише, що сумує за домівкою, дуже боїться, і тому живе кожен день як останній. Говорить про чутки, ніби їм скоро дозволять писати додому (по 25 слів, за гроші) через Червоний хрест, але вона в це не вірить, каже, що такого не може бути. Маруся просить подругу надіслати їй фотокартку і вкладає у лист свою. Це фото збереглося, і на ньому чудово видно знак «OST», який нашивали робітникам зі Сходу. Вона дуже просить, щоб Марина відповідала їй і скаржитися, що вона пише, але не завжди отримує відповідь. Листи простої сільської дівчини написані наївно, з характерною говіркою, неграмотно. Але варто уявити, що у свої юні літа їй довелося пройти через такі випробування. І мимоволі наvertsаються сльози, коли читаєш: *«Я нескілько строчок напам'яць пишу. І тот листочок храніти прошу. Когда прочитаєш і вспомнеши міня. І з цим до свіданія. Цілую тібя»*.

Ще з листів можна дізнатися, що серед оstarбайтерів були поширені хвороби, особливо туберкульоз. Тому багато людей помирало в шпиталях. Але, незважаючи на це вони жили одним бажанням – повернутися додому, хоч і не вірили в це. Маруся описує свою тяжку працю, говорить що працює 12 годин на добу у дві зміни. Жили вони під постійним контролем місцевої німецької адміністрації. Це видно з наступних рядків: *«Новин багато, тільки я ж тих новин писати не буду. А може, ви ці новини вже й знаєте...»*. Ці рядки написані 27 вересня 1944 р. і, можливо в них йдеться про невдачі Німеччини на фронті та наближення визволення. Згодом було дозволено писати листи на Батьківщину. Щоразу, пишучи додому, вони прощалися з близькими, бо не вірили, що ще зустрінуться з ними.

Але, на щастя, їхнім очікуванням судилося збутися. В Німеччину прибули радянські війська і почали звільняти своїх співвітчизників. Звичайно ж всіх разом відправити додому не

вдалося. Комусь повезло більше, комусь – менше. І серед інших опинилася і Марина, якій довелося залишатися на чужині аж до осені. Звичайно в неї не було ні грошей, ні одягу. Тому вона працювала у полі, збираючи врожай.

Поверталися додому потягом. Але місця не вистачило і молоді дівчата, сівши в коло і взявшись за руки, їхали на даху. Однак природа бере своє, і, незважаючи на те, що спали по черзі, вночі одна дівчина впала з потяга. Ніхто навіть не помітив коли. Марина «вийшла» на станції «Грузьке». До рідного села йшла пішки.

Потроху поверталося мирне життя. Дівчина почала працювати в колгоспі, вийшла заміж, народила дочку. Але спогади про ті, страшні роки, про які вона так не любила говорити, залишилися в її пам'яті до останніх днів життя.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВАЩЕНКО Володимир – студент I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ГОСТЄВА Ксенія – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

КАРПЕНКО Ірина – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

КАРТАЛОВ Микита – студент II курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ЕТ-31 (*науковий керівник: Король Сергій Миколайович – кандидат політичних наук, асистент кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій СумДУ*).

КОРОЛЬ Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права Сумського державного університету, здобувач кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

КОРОЛЬ Сергій Миколайович – кандидат політичних наук, асистент кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету.

КРИВУЛЯ Анастасія – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. РК-42 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

КУЛЯБКА Антон – студент I курсу факультету електроніки та інформаційних технологій Сумського державного університету, гр. ІТ-42 (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛЕВЧЕНКО Лариса – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЛОЯН Катерина – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

МАЛЬОВАНА Анастасія – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

МЕЛАЙ Анна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ОКУНЬ Тарас – студент I курсу Медичного інституту СумДУ, гр. ЛС-404 (*науковий керівник: Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ПЛЕТЕНКО Крістіна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Теліженко Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

РИБАЛКО Аліна – студентка III курсу Центру заочної, дистанційної та вечірньої форм навчання СумДУ, гр. Юз-21с (*науковий керівник: Король Віталій Миколайович – фахівець I категорії кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

РОГУЛЯ Володимир – студент I курсу факультету технічних систем та енергоефективних технологій СумДУ, гр. КМ-41 (*науковий керівник: Власенко Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

СПАСЬКА Ганна – студентка I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ШИШНЯК Анастасія – студентка I курсу юридичного факультету Сумського державного університету, гр. Ю-41 (*науковий керівник: Нестеренко Вадим Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЯНЕНКО Євгеній – студент I курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету, гр. ПР-41 (*науковий керівник: Теліженко Людмила Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права СумДУ*).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

<i>Ващенко В.</i> Екологічне право Японії	3
<i>Король В.М., Кулябка А.</i> Антирадянська пропаганда на сторінках окупаційних видань Сумщини (1941-1943 рр.)	6
<i>Король С.М., Карталов М.</i> Історія розвитку євро регіонів як форми транскордонного співробітництва в Європі та Україні	12
<i>Плетенко К.</i> Із історії розвитку конфесій та віросповідань на Сумщині	14
<i>Рогуля В.</i> Доля тернівської садиби Щербатових та її скарбів	16
<i>Шишняк А.</i> Розвиток легкої атлетики на Сумщині в період незалежності	18
<i>Яненко Є.</i> До питання вивчення проблеми ісламофобії на Сумщині	21

УСНА ІСТОРІЯ

<i>Гостєва К.</i> Доля родини	25
<i>Карпенко І.</i> Пам'ять про рідних	28
<i>Кривуля А.</i> Спогади з минулого	30
<i>Левченко Л.</i> Події ХХ ст. в спогадах очевидця	33
<i>Лоян К.</i> Спогади очевидця Великої Вітчизняної війни	37
<i>Мальована А.</i> Незвичайна історія звичайного лікаря	40
<i>Мелай А.</i> Людина на тлі епохи	45
<i>Окунь Т.</i> Історія моєї родини є частиною історії моєї Батьківщини	48
<i>Рибалко А.</i> Через голод і війну. Пам'ять про пережите	57
<i>Спаська Г.</i> Остарбайтери – дармова сила нацистської Німеччини	60

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

63

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2

(Суми, 17 квітня 2015 року)

Редактори: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. А. Нестеренко

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(кафедра теорії та історії держави і права СумДУ)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 3,74. Обл.-вид. арк. 4,49. Тираж 120 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.